
Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

ANALIZA PRIMJENE EVROPSKIH STANDARDA O PRAVIMA ŽRTVE U KRIVIČNOM POSTUPKU U ZAKONODAVSTVU I PRAKSI CRNE GORE

Maj 2020. godine

Autori:

Miodrag Majić

Tijana Živković

Milorad Marković

Copyright: © 2020 Savjet Evrope. Sva prava zadržana. Licencirano Evropskoj uniji pod uslovima. Nijedan dio ove publikacije ne može se prevesti, reprodukovati, niti prenositi, u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronskim putem (CD-ROM, internet, itd.) ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji drugi način skladištenja ili sistemom za preuzimanje informacija, bez prethodne pisane dozvole Direkcije za komunikacije (F-67075 Strazbur Cedex ili publishing@coe.int).

Izrada ove publikacije finansirana je iz sredstava zajedničkog programa Evropske unije i Savjeta Evrope. Mišljenja i stavovi izraženi u publikaciji su mišljenja autora i ni u kom slučaju ne predstavljaju nužno zvanični stav Evropske unije i Savjeta Evrope.

Sadržaj

Rezime	4
Uvodne napomene	5
DIO I: Konvencija i preporuke Savjeta Evrope i EU <i>Acquis</i> u oblasti prava žrtve u krivičnom postupku	7
1. Pristup pravdi (dostupnost informacija, učestvovanje u postupku i pravna pomoć)	9
2. Podrška i zaštita	12
3. Reparacije	16
DIO II: Pregled zakonodavnog okvira i prakse sudova u Crnoj Gori u oblasti prava oštećenih u krivičnom postupku	19
1. Pristup pravdi oštećenih (dostupnost informacija, učestvovanje u postupku i pravna pomoć)	19
<i>Pojam oštećenog i žrtve</i>	20
<i>Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)</i>	21
<i>Oštećeni</i>	21
<i>Besplatna pravna pomoć</i>	25
<i>Pravo na suđenje u razumnom roku</i>	25
2. Podrška i zaštita oštećenih	26
<i>Maloljetnici</i>	29
<i>Posebna zaštita svjedoka</i>	30
<i>Podrška oštećenim</i>	31
<i>Postupanje stručnih službi</i>	31
3. Reparacije	34
<i>Sudska praksa</i>	36
DIO III: Usklađenost	37
Osnovne napomene	37
Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)	37
Podrška i zaštita oštećenih	41
Reparacije	43
DIO IV: Preporuke	46
Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)	46
Podrška i zaštita oštećenih	47
Reparacije	49
DIO V: Tabelarni prikaz	51

Rezime

Crnogorsko zakonodavstvo sadrži brojne odredbe kojima je regulisan položaj žrtve u krivičnom postupku. Definisanje pravnog okvira u ovoj oblasti izvršeno je čitavim nizom dokumenata. Neki od njih, poput Ustava Crne Gore pružaju najopštije smjernice, dok drugi poput zakona kojima su regulisane specifične oblasti (krivični postupak, naknada štete žrtvama krivičnog djela nasilja, maloljetnici, zaštita svjedoka i slično), detaljno regulišu specifična pitanja omogućavanja pristupa pravdi kada je o oštećenima riječ. Pa ipak, uprkos brojnim odredbama koje regulišu ovu oblast, u crnogorskom zakonodavstvu i praksi i dalje se osjeća nedostatak sistematičnog pristupa što nerijetko dovodi do preklapanja određenih normi, njihove neusaglašenosti, ali i situacija u kojima određene oblasti nisu u dovoljnoj mjeri regulisane.

U tom smislu, u Analizi je preporučeno sačinjavanje sveobuhvatne nacionalne strategije u ovoj oblasti koja bi uključila sve relevantne učesnike (sud, tužilaštvo, policija, stručne službe, NVO sektor). Takođe, sugerisana je i puna implementacija Direktive 2012/29/EU, koja još uvijek nije izvršena. Kao jedan od osnovnih problema uočen je nedostatak kompletne i jasne definicije žrtve, naročito u osnovnom procesnom zakoniku – ZKP, zbog čega bi bilo korisno učiniti terminološko ujednačavanje gdje bi za polaznu osnovu valjalo uzeti definiciju sadržanu u Direktivi 2012/29/EU. U skladu sa ovom direktivom, izmjenom ZKP ili donošenjem posebnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku potrebno je definisati da se pod pojmom djeteta kada je riječ o žrtvi podrazumijevaju sva lica mlađa od 18 godina, imajući na umu da to sada nije slučaj. U cilju omogućavanja efektivnog učestvovanja u postupku, posebnu pažnju trebalo bi posvetiti blagovremenom i potpunom informisanju žrtve (uključujući i pravo na tumača od prvog kontakta sa institucijama), kao i obavještanju o svim radnjama kojima u toku postupka može prisustvovati.

Osnivanje posebne nacionalne službe za podršku žrtvama omogućilo bi pružanje sveobuhvatne, prilagođene asistencije od najranije faze postupka uključujući i bavljenje sa viktimološkog aspekta procjenom individualnih potreba žrtve. Posebnu pažnju na planu podrške i zaštite treba pokloniti medijskom izvještavanju kod kojeg je i dalje prisutno kršenje prava na privatnost, naročito kada je riječ o slučajevima rodno zasnovanog nasilja. Uočen je problem nepostojanja planski organizovanog prostora u sudovima za odvojeni boravak oštećenih i drugih učesnika u krivičnom postupku, prečestog i nerijetko nedovoljno opravdanog ponovljenog saslušanja žrtava i njihovog suočavanja sa okrivljenima, kao i nedovoljnog korišćenja audiovizuelnih tehničkih sredstava naročito u slučajevima posebno osjetljivih lica.

Među prioritetne probleme u Analizi se ubraja i postojeća praksa sudova u kojoj se u najvećem broju slučajeva o imovinskopравnom zahtjevu ne odlučuje u krivičnom postupku, kao i neselektivno upućivanje žrtava na postupak medijacije. Naposljetku, uočeno je da bi trebalo što preispitati odredbu po kojoj je primjena Zakona o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja odložena do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Uvodne napomene

Ova analiza predstavlja dio aktivnosti koje Evropska unija i Savjet Evrope preduzimaju na planu osnaživanja proceduralnih garancija u pravosudnom sistemu u Crnoj Gori. Navedene aktivnosti se između ostalog tiču implementacije EU zakonodavstva (inkorporacije relevantnih EU direktiva) kao i relevantne sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) u dijelu koji se tiče proceduralnih garancija za osumnjičene, optužene i žrtve u krivičnim postupcima.

Proces pridruživanja Evropskoj uniji usmjerava i obavezuje Crnu Goru da u oblasti procesnih prava učini značajne napore uz dovoljno izdvajanja iz budžeta kako bi se osiguralo potpuno usklađivanje sa pravnim tekovinama EU i evropskim standardima, naročito u dijelu prava osumnjičenih i optuženih u krivičnom postupku (uključujući pravo na informacije i pravo na pristup advokatu), ali i procesnih prava žrtava, što je istaknuto u Izvještaju o napretku Crne Gore za 2019. godinu. Pored toga, Crna Gora treba da osigura da žrtve ratnih zločina imaju jednak pristup pravdi, u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima, i da je odšteta u skladu sa obavezama koje je država na tom planu preuzela.

Posvećenost Crne Gore unapređenju položaja žrtve krivičnog djela istaknuta je strateškim dokumentima, prevashodno Strategijom reforme pravosuđa 2019 - 2022 (sa Akcionim planom za implementaciju za period 2019 - 2020), gdje je ponovljena spremnost Vlade Crne Gore da implementira preporuke Savjeta Evrope i pravne tekovine EU u ovoj oblasti.

Fokus predmetne analize je na pravima žrtve u krivičnom postupku Crne Gore. U tom smislu prvi dio analize posvećen je predstavljanju pravnog okvira EU u ovoj oblasti (Konvencija i preporuke Savjeta Evrope i EU *Acquis* u oblasti prava žrtve u krivičnom postupku). U drugom dijelu predstavljeni su crnogorsko zakonodavstvo i praksa. Treći dio posvećen je ocjeni usklađenosti ova dva seta pravila. U posljednjem, četvrtom dijelu Analize, date su određene preporuke za efikasniju implementaciju EU zakonodavstva u crnogorski pravni okvir u oblasti prava žrtve u krivičnom postupku.

Na samom početku, u cilju lakšeg praćenja daljih izlaganja, valja naglasiti da oblast o kojoj je riječ u crnogorskom zakonodavstvu, poput drugih zakonodavstava u regionu, karakteriše svojevrsna terminološka dihotomija. Riječ je o pojmovima *oštećenog* i *žrtve*. Iako će na odgovarajućim mjestima u analizi o ovome biti više riječi, već u uvodu valja napomenuti da je pojam i položaj žrtve određen u krivično materijalnom/viktimološkom smislu (*žrtva*) i krivično procesnom/viktimološkom smislu (*oštećeni*). Viktimološki aspekt kod oba određenja (materijalnog i procesnog) je sekundaran, što predmetnu analizu čini nužnom kako bi se ukazalo na potrebu uspostavljanja standarda zaštite prava žrtve krivičnog djela kao paralelnog primarnog cilja krivičnopravne reakcije na kriminogene pojave u društvu.

U tom smislu, osnovno referisanje kod pojma žrtve biće činjeno pozivanjem na okvir postavljen Direktivom 2012/29/EU od 25. oktobra 2012. godine kojom se uspostavlja minimum standarda u pogledu prava, podrške i zaštite žrtvama krivičnih djela (u daljem tekstu Direktiva o pravima žrtava).¹ Sama analiza sprovedena je i biće strukturalno predstavljena kroz analizu standarda prava žrtve sa aspekta: a) Pristupa pravdi (dostupnost informacija, učestvovanje u postupku i pravna pomoć), b) Podrška i zaštita i c) Reparacija (odšteta).

¹ Prema navedenoj Direktivi žrtva je "fizičko lice koje je pretrpjelo štetu, uključujući tjelesnu, umnu ili emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak koji je direktno prouzrokovao kaznenim djelom". Žrtvom se podrazumijevaju i članovi porodice lica čija je smrt direktno prouzrokovana kaznenim djelom i koji su pretrpjeli štetu kao posljedicu smrti te osobe. Na istovjetan način je definisana žrtva kroz preporuke Komiteta Ministara Savjeta Evrope.

DIO I: Konvencija i preporuke Savjeta Evrope i EU *Acquis* u oblasti prava žrtve u krivičnom postupku

Odgovornost države za pružanje pomoći žrtvama, kada je o evropskom pravnom prostoru riječ, na prvom mjestu proizlazi iz obaveza utvrđenih u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (ECHR)². Države potpisnice Konvencije imaju pozitivnu obavezu da „obezbijede svima u okviru svoje nadležnosti prava i slobode definisane u Konvenciji“ (član 1 EKLJP), a posebno njihova prava na život (član 2), bezbjednost (čl. 5) i privatni i porodični život (član 8). Poseban značaj u ovoj oblasti ima i odredba kojom se definiše korpus prava na pravično suđenje (čl. 6. st. 1), povodom koje se ESLJP u više navrata izjašnjavao potvrđujući obuhvaćenost oštećenog ovim pravom kroz pravo na pristup sudu³, ali i pravo na zaštitu prava na suđenje u razumnom roku⁴.

Savjet Evrope ima dugu tradiciju u zaštiti prava žrtava u krivičnom postupku. Evropska konvencija o obeštećenju žrtava nasilnih zločina⁵ bila je prvi međunarodno pravno obavezujući instrument koji je uspostavio zajednička pravila za obeštećenje u ovim slučajevima. Ova konvencija uslijedila je za CM Res (77) 27 o obeštećenju žrtava zločina usvojenom 28. septembra 1977, Preporukom R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog zakona i postupka i preporukom R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije, koje su takođe od velike vrijednosti u ovoj strukturi. S obzirom na to da je Komitet ministara usvojio nekoliko preporuka od preporuke R (87) 21, sa ciljem ažuriranja, uzimajući u obzir razvoj zakonodavstva i prakse država članica⁶, 14. juna 2006. usvojena je nova preporuka o pomoći žrtvama zločina Rec (2006)⁸. Preporuka Savjeta Evrope Rec (2006) 8 državama članicama zasniva se na načelu: a) efikasnog priznavanja i poštovanja prava žrtava u pogledu njihovih ljudskih prava; b) nediskriminaciji i c) pružanja usluga i mjera nezavisno od identifikacije, hapšenja, gonjenja ili osude počinioca krivičnog djela.

EU stavlja značajan akcenat na zaštitu položaja žrtve krivičnog djela, kako na nivou država članica, tako i na nivou cjelokupnog prostora EU, što je rezultiralo usvajanjem niza direktiva kojima se direktno ili indirektno propisuje zaštita prava žrtve krivičnog djela. Relevantne EU

² Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, 4. novembar 1950.

³ ESLJP, *Agnostopoulos proti Grčke*, 3. april 2003, par. 32,34; ESLJP, *Atanasova protiv Bugarske*, 2. oktobar 2008, par. 42,46,47 i 57.

⁴ ESLJP, *Moreira de Azevedo protiv Portugala*, 23. oktobar 1990, par. 46, 66, 67; ESLJP, *Tomasi protiv Francuske*, 27. avgust 1992, par. 121,125; ESLJP, *Perez protiv Francuske*, 12. februar 2004, par. 56, 62, 63, 67 i 70; ESLJP, *Ristić protiv Srbije*, 18. novembar 2011, par. 53.

⁵ Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o naknadi štete žrtvama krivičnih djela nasilja, "Službeni list CG - Međunarodni ugovori", br. 6/2009 od 18.12.2009. godine.

⁶ EXPLANATORY MEMORANDUM TO THE RECOMMENDATION ON ASSISTANCE TO CRIME VICTIMS, CDPC- 55th plenary session Strasbourg, 3-7 April 2006.

direktive kojima se propisuje zaštita prava žrtve krivičnog djela su: Direktiva 2012/29/EU od 25. oktobra 2012.⁷ kojom se uspostavlja minimum standarda u pogledu prava, podrške i zaštite žrtvama krivičnih djela, Direktiva 2004/80/EC od 29. aprila 2004. kojom se obezbjeđuje obeštećenje žrtvama nasilnih međunarodnih zločina, Direktiva 2011/36/EU od 5. aprila 2011. o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava ovih krivičnih djela, Direktiva 2011/93/EU od 13. decembra 2011. o borbi protiv seksualne zloupotrebe i seksualne eksploatacije djece i dječje pornografije, Direktiva 2011/99/EU od 13. decembra 2011. o evropskom nalogu za zaštitu, Direktiva 2017/541 od 15. marta 2017. o suzbijanju terorizma i zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2002/475/PUP i o izmjeni Odluke Vijeća 2005/671/PUP. U skladu sa konceptom analize, navedene direktive će biti predstavljene kroz standard *pristupa pravdi, podrške i zaštite i reparacije*, sa posebnim fokusom, prije svih, na Direktivi o pravima žrtava koja na najsveobuhvatniji način propisuje obaveze država članica EU u pogledu prava žrtava kao i Preporuke Savjeta Evrope Rec (2006) 8.

U preambuli Direktive 2012/29/EU ukazuje se na potrebu da države članice prepoznaju žrtve krivičnih djela i prema njima postupaju s poštovanjem, na osjećajan i profesionalan način bez diskriminacije bilo koje vrste utemeljene na bilo kojoj osnovi poput rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porijekla, genetskih obilježja, jezika, religije ili uvjerenja, političkog ili nekog drugog uvjerenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, dobi, pola, polnog izražavanja, polnog identiteta, seksualnog usmjerenja, boravišnog statusa ili zdravlja. U svim kontaktima s nadležnim organom koje postupa u okviru krivičnog postupka i svim službama koje dolaze u kontakt sa žrtvama, poput službi za podršku žrtvama ili službi za popravlanje štete, trebalo bi uzeti u obzir ličnu situaciju i neposredne potrebe, dob, pol, mogući invaliditet i zrelost žrtava krivičnih djela, pri tome potpuno poštujući njihovu tjelesnu, umnu i moralnu nepovredivost. Žrtve krivičnih djela trebalo bi zaštititi od *sekundarne i ponovljene viktimizacije*⁸, od *zastašivanja i odmazde*, one bi trebale dobiti odgovarajuću podršku radi olakšavanja oporavka te bi im trebalo omogućiti dostatan pristup pravosuđu. U tom kontekstu i cilj Direktive je „obezbijediti da žrtve krivičnih djela dobiju odgovarajuće informacije, podršku i zaštitu i da im bude omogućeno učestvovanje u krivičnim postupcima“, odnosno da se „žrtve prepoznaju kao žrtve i da se prema njima postupa s poštovanjem, na osjećajan, primjeren, stručan i nediskriminišući način, u svim kontaktima sa službama za podršku žrtvama i

⁷ DIRECTIVE 2012/29/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA („Direktiva o pravima žrtava“).

⁸ „Ponovljena viktimizacija podrazumijeva situaciju kada ista osoba pati od više krivičnih incidenata tokom određenog vremenskog perioda. Sekundarna viktimizacija znači viktimizaciju koja se ne događa kao neposredni rezultat krivičnog djela, već kroz odgovor institucija i pojedinaca na žrtvu.“ Definicije date u Preporuci Savjeta Evrope Rec (2006) 8.

službama za popravljavanje štete ili nadležnim organom, koji postupaju u okviru krivičnog postupka“⁹

Shodno Preporuci Rec (2006) 8, države bi trebalo da *identifikuju i podrže mjere za ublažavanje negativnih efekata kriminala i da preduzmu mjere da se žrtvama pruža pomoć u svim aspektima njihove rehabilitacije, u zajednici, kod kuće i na radnom mjestu* (paragraf 3.1.). Dostupna pomoć treba da uključuje pružanje medicinske njege, materijalnu podršku i usluge psihološkog zdravlja, kao i socijalnu zaštitu i savjetovanje. Ove usluge bi trebale biti besplatne barem neposredno nakon zločina. U slučaju kada su žrtve posebno ranjive, bilo kroz lične karakteristike, bilo kroz okolnosti krivičnog djela, države bi trebale obezbijediti da mogu imati koristi od posebnih mjera koje najbolje odgovaraju njihovoj situaciji.

U skladu sa principom međunarodnih akata kojima se štite ljudska prava, i navedene direktive i preporuke propisuju minimum standarda u pogledu zaštite prava žrtava, ostavljajući mogućnost državama da svoje nacionalno zakonodavstvo urede i u većem stepenu zaštite. Ovo je bitno naglasiti kako bi se ukazalo da su standardi koji slijede obavezujući na nivou garantovanja i zaštite prava žrtava.

Evropska konvencija o ljudskim pravima nema posebne odredbe koje se bave pravima žrtve krivičnog djela. Ipak, pitanje prava žrtava stvorilo je značajnu sudsku praksu ESLJP. Ovo se posebno odnosi na pravo na pravično suđenje. Sudska praksa ESLJP zapravo je još više ojačala položaj žrtve, garantovan aktima Savjeta Evrope. U tom smislu, žrtve nasilnog zločina imaju (najmanje) pravo na pravdu i pravo na zaštitu od dalje viktimizacije¹⁰.

Od značaja za ovu oblast su i odluke Evropskog suda pravde (u daljem tekstu: ESP) koji je osnovan u cilju obezbjeđivanja poštovanja prava, njegovog pravilnog tumačenja i adekvatne primjene u članicama Evropske unije. U tom smislu, ESP ocjenjuje zakonitost akata institucija Evropske unije, stara se o poštovanju obaveza koje su države članice preuzele sporazumima i tumači pravo Evropske unije na zahtjev nacionalnih sudova i tribunala.

1. Pristup pravdi (dostupnost informacija, učestvovanje u postupku i pravna pomoć)

Pristup pravdi predstavlja jedan od osnovnih i najsveobuhvatnijih principa ljudskih prava u domenu pravosuđa koji svoju konkretizaciju nalazi u velikom broju konkretnih procesnih prava,

⁹ Stav 2. *Ibidem*.

¹⁰ "Victims' rights as standards of criminal justice - Justice for victims of violent crime, Part I", European Union Agency for Fundamental Rights, 2019, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-justice-for-victims-of-violent-crime-part-1-standards_en.pdf

a koja se interpretiraju specifično u zavisnosti od subjekta postupka i njegovog položaja. Kada je u pitanju žrtva krivičnog djela pristup pravdi je u značajnoj mjeri bio zapostavljen, a imajući u vidu razvoj ovog principa u pogledu položaja okrivljenog u krivičnom postupku. Međutim, posljednjih desetak godina, na međunarodnom nivou posebna pažnja posvećuje se ravnopravnom učešću žrtve u krivičnom postupku koji kroz pristup pravdi mora biti prilagođen njenom specifičnom položaju i karakteru.

Pravo na pristup pravdi žrtve krivičnog djela može se posmatrati kroz pravo na informaciju, pravo na učešće u krivičnom postupku i pravo na pravnu pomoć.

Pravo na informaciju

Jedno od osnovnih prava žrtve je da dobije blagovremenu, valjanu informaciju o postupku i svojim pravima u njemu. Stoga se i Direktivom o pravima žrtava i predviđa da se žrtvi krivičnog djela mora obezbijediti informacija o pravima od prvog kontakta sa nadležnim organom, ali i informacija o predmetu. Kada su u pitanju prava o kojima žrtva mora biti obaviještena prilikom prvog kontakta sa nadležnim organima (što je po pravilu policija), prije svega se referiše na *prava koja su garantovana Direktivom*, a odnose se na prava podrške i zaštite, učestvovanja u postupku, nadoknadi štete (*član 4. Direktive*)¹¹. Značajna informacija, koja mora biti dostavljena žrtvi, bez odlaganja, jeste informacija o puštanju na slobodu ili bijegu lica koje je bilo zadržano, protiv kojeg se vodio krivični postupak ili koje je osuđeno za krivično djelo. Pored toga, žrtve trebaju biti obaviještene o svim relevantnim mjerama koje su preduzete radi njihove zaštite u slučaju puštanja na slobodu ili bijega okrivljenog/učinioca. (*član 6. stav 5. Direktive*).

No, nije dovoljno samo pružiti informacije žrtvi, već je potrebno preduzeti mjere za pomoć žrtvama *da razumiju i da je razumiju* od prvog kontakta i tokom svake dalje potrebne interakcije koju imaju s nadležnim organom u okviru krivičnog postupka. U tom smislu, komunikacija sa žrtvama odvija se jednostavnim i dostupnim jezikom, u usmenom ili pisanom obliku, pri čemu se uzimaju u obzir lične karakteristike žrtve, uključujući svaku invalidnost koja može uticati na sposobnost žrtve da razumije ili da je razumiju. Ukoliko se time ne bi ugrozio tok postupka, žrtvama treba omogućiti, da ih pri prvom kontaktu s nadležnim organom prati osoba koju

¹¹ Tako su nadležni organi dužni da, bez odlaganja, samoinicijativno ili na zahtjev žrtve, istoj pruže informacije o predmetu, odnosno o: (a) svakoj odluci o nepokretanju ili okončanju istrage ili o nepreduzimanju krivičnog gonjenja protiv učinioca; (b) vremenu i mjestu održavanja postupka kao i prirodi optužbi protiv okrivljenog; (c) svakoj konačnoj odluci u postupku; (d) o stanju krivičnog postupka, osim ako u izuzetnim slučajevima takvo obavještenje može štetno uticati na pravilno rješavanje predmeta. Navedene vrste informacija moraju biti dostavljene uz obrazloženje. Sama žrtva odlučuje da li će primati obavještenja o postupku i takvu svoju odluku može promijeniti u bilo kom trenutku (*član 6. Direktive*).

odaberu ako zbog uticaja krivičnog djela žrtvi treba pomoć da razumije ili da je razumiju (*član 3. Direktive*).

Pravo na učešće u krivičnom postupku

Riječ je o setu pravila čiji je cilj da omoguće žrtvi da nesmetano štiti svoja prava u krivičnom postupku i u bilo kojoj njegovoj fazi, od podnošenja krivične prijave do konačne odluke. Prilikom *podnošenja prijave* žrtvi se mora omogućiti da istu podnese na jeziku koji razumije, (*član 5. Direktive*). Žrtvama koje ne razumiju ili ne govore jezik predmetnog krivičnog postupka, na njihov zahtjev, mora se *obezbijediti besplatno usmeno prevođenje* u skladu s njihovim položajem u postupku, barem tokom saslušanja ili ispitivanja od strane istražnih i pravosudnih organa, uključujući i saslušanje od strane policije, kao i usmeno prevođenje za njihovo aktivno učestvovanje na sudskim raspravama i svim potrebnim međuročištima (*član 7. Direktive*)¹².

Posebno pravo predstavlja pravo žrtve da bude saslušana i da pruži dokaze, pri čemu će se kada se saslušava dijete kao žrtva uzeti u obzir djetetova dob i zrelost (*član 10. Direktive*). U slučaju odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja, žrtvi se mora garantovati *pravo na preispitavnje takve odluke* (*član 11. Direktive*). Obaveza države je da obezbijedi žrtvama mogućnost naknade troškova nastalih u toku krivičnog postupka (*član 14. Direktive*), kao i pristup pravnoj pomoći pod uslovima određenim nacionalnim zakonodavstvom (*član 13. Direktive*).

U praksi ESLJP, pravo na pravično suđenje (Član 6.) izvorno je fokusirano na okrivljenog. Međutim, praksa suda ukazala je i na značajna prava žrtve, koja mogu biti podvedena pod ovaj član Konvencije. Najznačajnija među njima tiču se prava žrtve na učestvovanje u postupku, kao i prava na pravni lijek. Međutim, u najvećoj mjeri ova prava izводе se iz prava na zaštitu građanskih prava, kada se ova štite u okviru krivičnog postupka.

Mogućnost pridruživanja postupku žrtve kao građanske stranke (s imovinsko pravnim zahtjevom), može se pojaviti samo u određenoj fazi krivičnog postupka, pa će garantovanje žrtvama drugih prava i ovlašćenja prije tog trenutka vjerovatno biti dovoljno da bi se član 6 (1) primijenio.

Tako je na primjeru Italije, gdje oštećeni ne mogu da se pridruže postupku do preliminarne saslušanja, ESLJP ipak smatrao da njihova sposobnost da koriste prava i ovlašćenja u fazi preliminarne istrage, kao što je traženje od tužioca da se obrati istražnom sudiji za neposredno

¹² Pravo na prevođenje odnosi se na prevođenje svih informacija o pravima žrtve, kao i informacija o predmetu bitnih za ostvarivanje njihovih prava u krivičnom postupku, usmeno ili pisano.

izvođenje dokaza, da se imenuje zakonski zastupnik i da se podnesu izjave, dovoljno da bi član 6 (1) bio primjenjiv. Slično kao što je to slučaj sa poštovanjem prava i članova 2 i 3 Konvencije, efikasna istraga predstavlja i pravo žrtve u pogledu prava na pristup sudu iz člana 6 Konvencije.¹³

Pravo žrtve/oštećenog u krivičnom postupku na pristup sudu ogleda se i u pravu na pravni lijek kada je to propisano nacionalnim zakonodavstvom. U tom smislu je i odluka ESLJP kojom je utvrđena povreda prava iz člana 6 u slučaju kada nije odlučivano o žalbi oštećenog u dijelu dodijeljenih troškova krivičnog postupka¹⁴.

2. Podrška i zaštita

Podrška žrtvi

Podrška žrtvi bi trebala biti dostupna od trenutka kada su nadležni organi saznali za žrtvu i tokom cijelog krivičnog postupka, kao i nakon postupka u određenom periodu, a u skladu s njenim individualnim potrebama. Potporu bi trebalo omogućiti bez pretjeranih formalnosti i dovoljnom teritorijalnom pokrivenošću u cijeloj državi kako bi se svim žrtvama omogućila prilika za pristup takvim uslugama. Žrtve koje su pretrpjele znatnu štetu zbog težine krivičnog djela mogle bi imati potrebu za uslugama specijalističkih službi za podršku¹⁵.

Direktivom o pravima žrtava predviđa se uspostavljanje *opštih službi za podršku žrtvama* ali i besplatnih *specijalističkih službi za podršku*¹⁶. Direktivom se ne ograničava mogućnost korišćenja usluga podrške žrtvi sa prethodno podnijetom krivičnom prijavom, čime se u formalnom smislu pojam žrtve širi i prije nego što organi gonjenja budu informisani o izvršenju krivičnog djela. (*član 8. stav 5. Direktive*). Službe za podršku žrtvama treba da obrate posebnu pažnju na posebne potrebe žrtava koje su pretrpjele znatnu štetu zbog težine krivičnog djela, a predviđen je i minimalni set usluga koje bi morale pružati žrtvi¹⁷.

¹³ Sottani protiv Italije (dec.), br. 26775/02, 24. februar 2005. godine

¹⁴ *Brajović i drugi protiv Crne Gore*, br. 52529/12, 30.01.2018. godine.

¹⁵ Preambula Direktive, par. 37.

¹⁶ Čl. 8. stav 3. Direktive.

¹⁷ Tako je čl. 9. stav 1 Direktive predviđeno da bi službe za podršku u najmanjem bi morale pružati: informacije, savjete i podršku o pravima žrtava, uključujući i o pristupu nacionalnim shemama za naknadu štete uzrokovanim krivičnim djelima i o njihovoj ulozi u krivičnom postupku, uključujući pripremu za učestvovanje u postupku; informacije o eventualno postojećim odgovarajućim specijalističkim službama za podršku ili direktno upućivanje na takve službe; emocionalnu i, ako je dostupna, psihološku podršku; savjete o finansijskim i praktičnim pitanjima koja proizlaze iz krivičnog djela; savjete o riziku i sprečavanju sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, osim ako ih već pružaju druge javne ili privatne službe. U slučaju da javne ustanove ili nevladine i druge organizacije ne čine to, službe su dužne da pruže: (a) utočište ili bilo koji drugi prikladan privremeni smještaj za žrtve koje trebaju sigurno mjesto zbog neposrednog rizika sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde; (b) ciljanu i integrisanu podršku za žrtve s posebnim potrebama,

Zaštita žrtve

Pravo na zaštitu podrazumijeva dostupnost mjera za *zaštitu žrtava i članova njihovih porodica od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, uključujući zaštitu od rizika emocionalne i psihološke štete, te zaštitu dostojanstva žrtava tokom saslušanja i svjedočenja*. Ako je potrebno, takve mjere takođe uključuju postupke uspostavljene na osnovu nacionalnog prava kojima se predviđa fizička zaštita žrtava i članova njihovih porodica¹⁸.

U okviru korpusa prava kojim se štiti žrtva, uz prava podrške, posebno se ističu:

a. Pravo na izbjegavanje kontakta između žrtve i okrivljenog – te, prema potrebi, članova njihovih porodica i okrivljenog u prostorijama u kojima se vodi krivični postupak, uz obavezu obezbjeđivanja odvojenih čekaonica za žrtve prilikom izgradnje novih sudskih prostorija¹⁹.

b. Pravo na zaštitu žrtava tokom istrage u krivičnom postupku - saslušanje žrtava bez neopravdanog odlaganja nakon prijavljivanja, ograničenje broja saslušanja i samo kada je krajnje neophodno, prisustvo zakonskih zastupnika i osoba koju žrtva odabere, te sprovođenje medicinskih pregleda u mjeri i kada je to nužno za potrebe istrage²⁰.

c. Pravo na zaštitu privatnosti – ograničavanje javnog širenja informacija kojima se može otkriti identitet žrtve, a naročito i u zavisnosti od posebne procjene žrtve²¹.

Sa aspekta zaštite prava na privatn i porodičan život žrtve/oštećenog u postupku (*Član 8*), ESLJP je utvrdio obavezu onemogućavanja javnosti da vidi žrtve prilikom svjedočenja, zabranu objavljivanja ili publikovanja na drugi način njihovih ličnih podataka (identiteta i adrese)²² i isključenje javnosti sa saslušanja kada žrtva svjedoči²³. U tom smislu, u predmetu

poput žrtava seksualnog nasilja, žrtava rodno zasnovanog nasilja i žrtava nasilja u bliskim odnosima, uključujući podršku i savjetovanje nakon trauma (član 9. stav 2 i 3. Direktive).

¹⁸ Čl. 18. Direktive.

¹⁹ Čl. 19. Direktive.

²⁰ Čl. 20. Direktive.

²¹ Shodno Direktivi o pravima žrtava, države članice predviđaju mogućnost da tokom krivičnog postupka nadležni organi preduzimaju odgovarajuće mjere za zaštitu privatnosti žrtve krivičnog djela, uzimajući u obzir specifične karakteristike žrtve i zaštitu slika žrtava i članova njihovih porodice. Nadalje, nadležni organi treba da imaju mogućnost preduzimanja svih zakonitih mjera za sprečavanje javnog širenja svih informacija koje bi mogle dovesti do otkrivanja identiteta djeteta kao žrtve. (član 21. Direktive). Preporukom Rec (2006) 8 se naglašava potreba zaštite privatnosti žrtve, naročito tokom istrage i krivičnog postupka. Radi zaštite privatnosti, lične nepovredivosti žrtava i podataka o ličnosti žrtve, države članice, poštujući slobodu izražavanja i informisanja kao i slobodu i pluralizam medija, podstiču medije na preduzimanje samoregulatornih mjera (član 21. stav 2. Direktive).

²² *Crook and National Union of Journalists v. United Kingdom*, br. 11552/85, 15.07. 1988.

²³ *B and P v. United Kingdom*, br. 36337/97, 24.04.2001.

*Milićević protiv Crne Gore*²⁴ ESLJP je potvrdio da pojam privatnog života u smislu člana 8 Konvencije uključuje *fizički i psihički integritet osobe*²⁵ i da je država Crna Gora morala da zaštiti integritet podnosioca predstavke od fizičkog napada, a nakon što je o prijetnjama bila obaviještena kroz prethodno podnijetu krivičnu prijavu. Sa druge strane, ESLJP nije utvrdio obavezu nadoknade štete ukoliko ista nije proistekla iz pozitivne ili negativne obaveze države u konkretnom slučaju (kao što je to u predmetu *Milićević protiv Crne Gore*), pa je presudio da pravo na poštovanje privatnog života prema članu 8 nije obuhvatalo nikakvo pravo na naknadu za nekoga ko je žrtva zločina nasilja.

d. Pojedinačna procjena žrtava radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite – potrebno je da žrtve dobijaju pravovremenu i pojedinačnu procjenu, u skladu s nacionalnim postupcima, radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite²⁶ zbog njihove lične ranjivosti na sekundarnu i ponovljenu viktimizaciju, zastrašivanje i odmazdu²⁷.

Sa pozicija ESLJP, zaštita prava na život i zabrana mučenja (*Član 2 i Član 3 EKLJP*) potpadaju u domen procesne i vanprocesne zaštite žrtve, prije svega od kontakta sa okrivljenim odnosno izvršiocem krivičnog djela, a kako bi se spriječila sekundarna viktimizacija koja bi mogla imati fatalne posljedice po žrtvu. U istom domenu nalazi se i pozitivna obaveza države da sprovede pravovremenu i djelotvornu istragu. U tom smislu posebno su značajne

²⁴ *Milićević v. Montenegro*, br. 27821/16, 06.02.2019., vidi i *Sandra Jankovic v. Croatia*, br. 38478/05, 14.09.2009.

²⁵ Vidi, na primer, *Denisov protiv Ukrajine* [GC], br. 76639 / 11, § 95, 25. septembra 2018. i *Von Hannover protiv Nemačke*, br. 59320/00, stav 50, ECHR 2004 VI).

²⁶ Tokom istrage u krivičnom postupku žrtvama s posebnim potrebama zaštite dostupne su sljedeće mjere: saslušanje žrtve sprovodi se u prostorijama određenim ili prilagođenim za tu svrhu; saslušanje žrtve sprovode stručnjaci koji su za to osposobljeni; žrtvu uvijek sasluša ista osoba, osim ako je to protivno adekvatnom sprovođenju pravde; sva saslušanja žrtava seksualnog nasilja, rodno zasnovanog nasilja ili nasilja u bliskim odnosima, osim ako ih sprovode državni tužilac ili sudija, sprovodi osoba istog pola kao i žrtva, ako žrtva to želi, pod uslovom da se ne ugrozi tok krivičnog postupka. Tokom sudskog postupka sljedeće mjere su dostupne žrtvama s posebnim potrebama zaštite: mjere radi izbjegavanja vizuelnog kontakta između žrtava i okrivljenog, uključujući tokom iznošenja dokaza, prikladnim sredstvima, uključujući korišćenje komunikacione tehnologije; mjere kojima se omogućava saslušavanje žrtve u sudnici bez njenog fizičkog prisustva, posebno korišćenjem odgovarajuće komunikacione tehnologije; mjere izbjegavanja nepotrebnog ispitivanja o privatnom životu žrtve koji nije povezan s krivičnim djelom; i mjere koje omogućava saslušanje bez prisutnosti javnosti.

Pored napred navedenih mjera, kada je žrtva dijete, biće obezbijeđeno sledeće: (član 23. Direktive): u kaznenom postupku, svi razgovori s djetetom kao žrtvom mogu se audiovizuelno snimati i takvi snimljeni razgovori mogu se upotrijebiti kao dokaz u kaznenom postupku; u istragama u krivičnom postupku i u samom krivičnom postupku, u skladu s položajem žrtava u odgovarajućem krivičnopravnom sistemu, nadležni organi imenuju posebnog zastupnika za djecu kao žrtve, kada je prema nacionalnom pravu nosiocima roditeljskog staranja zabranjeno zastupanje djeteta kao žrtve zbog sukoba interesa između njih i djeteta kao žrtve, ili ako dijete kao žrtvu ne prati porodica, ili ako je ono odvojeno od porodice; kada dijete kao žrtva ima pravo na advokata, ono ima pravo na pravni savjet i zastupanje u svoje ime u postupku u kojem postoji ili bi mogao postojati sukob interesa između djeteta kao žrtve i nosioca roditeljskog staranja (čl. 23. Direktive).

²⁷ Posebna pažnja posvjećuje se žrtvama terorizma, organizovanog kriminala, trgovine ljudima, rodno zasnovanog nasilja, nasilja u bliskim odnosima, seksualnog nasilja, iskorišćavanja ili zločina iz mržnje i žrtva s invalidnošću. (čl. 22. Direktive).

odluke ESLJP u slučajevima *Osman protiv Ujedinjenog kraljevstva*, *Razzakov protiv Rusije*, *Opuz protiv Turske*, *Y protiv Slovenije* i *Volodina protiv Rusije*²⁸.

Prema praksi ESLJP države se smatraju odgovornim i za zlostavljanje koje vrše osobe koje ne djeluju ispred države.²⁹ Tim prije pravo na efikasno sprovođenje krivičnog gonjenja odnosi se i na zaštitu prava žrtve garantovanog članom 2, jer nepreduzimanje djelotvornih mjera u razrješavanju krivičnog djela može dovesti i do ugrožavanja života žrtve, što proizlazi iz pozitivne obaveze države da, u okviru svoje nadležnosti, zaštiti život svakog lica³⁰. Nužno je naznačiti da se prethodno navedene pozitivne obaveze država, kao i obaveze u skladu sa članom 6, zasnivaju na zaštiti prava žrtve u koje ne spada i „pravo na osvetu“³¹.

Zahtijeva se zaštita od dalje viktimizacije ako se dogodi ozbiljno kršenje ljudskih prava i ako postoji rizik od viktimizacije. Država je dužna sprovesti temeljnu procjenu da li se i dalje nastavlja rizik koji je doveo do viktimizacije. Ako je to slučaj, državne vlasti moraju da usvoje mjere zaštite da bi se suprotstavile riziku. U slučajevima nasilja u porodici, ESLJP je više puta ispitivao „da li su nacionalne vlasti preduzele sve razumne mjere kako bi spriječile ponavljanje nasilnih napada protiv fizičkog integriteta [žrtve]“³². Naposljetku, iako „izgleda da ne postoji nijedna sudska praksa koja bi se bavila uključivanjem žrtava u sisteme zaštite svjedoka, ESLJP je priznao da su takve šeme možda potrebne da bi se zaštitila prava neke osobe prema članovima 2 i 3³³.

²⁸ *Osman v. the United Kingdom*, br. 23452/94, 28.10.1998; *Razzakov v. Russia*, br. 57519/09, 05.02.2015.

²⁹ „Što se tiče pitanja može li se država smatrati odgovornom za zlostavljanje koje vrše osobe koje ne djeluju ispred države u skladu sa članom 3 Konvencije, Sud podsjeća na obavezu visokih strana ugovornica prema članu 1 Konvencije da svima u svojoj jurisdikciji omoguće prava i slobode utvrđene Konvencijom, a koja obaveza zajedno sa članom 3 države obavezuje da preduzmu mjere kako pojedinci pod njenom jurisdikcijom ne bi bili izloženi mučenju ni nečovječnom niti ponižavajućem postupanju, uključujući tu i zlostavljanje koje vrše privatna lica.“, „Victims' rights as standards of criminal justice - Justice for victims of violent crime, Part I“, European Union Agency for Fundamental Rights, 2019, Page 28

³⁰ *Opuz v. Turkey*, br. 33401/02, 09.06.2009; *Y. v. Slovenia*, br. 41107/10, 28.05.2015.

³¹ Aleksandra Mężykowska, „DOES THE VICTIM OF A CRIME HAVE THE RIGHT TO A FAIR TRIAL? – REMARKS ON THE PROTECTION OF CRIME VICTIMS IN THE LIGHT OF THE GUARANTEES IN THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS“, XXXI POLISH YEARBOOK OF INTERNATIONAL LAW, str. 290 http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.cejsh-16b6cfb6-1c0b-4c9d-a646-da655966244b/c/does_the_victim.pdf

³² *Opuz v. Turkey*, op. cit. i *Rumor v. Italy*, 6p. 72964/10, 27.05.2014., „60. Sud smatra da je podnosilac predstavke bila „ranjiva osoba“ imajući u vidu fizičke povrede koje je pretrpjela 16. novembra 2008. i zbog straha od daljeg nasilja; 61. Sud smatra da su takvo nasilje i njegove psihološke posljedice dovoljno ozbiljne da bi predstavljale zlostavljanje u smislu člana 3 Konvencije; 62. U takvim okolnostima, Sud nalazi da je u ovom slučaju bio primjenjiv član 3 Konvencije. Stoga mora utvrditi da li su postupci vlasti kao odgovor na pritužbe podnosioca predstavke u skladu sa zahtjevima te odredbe i da li su nacionalne vlasti preduzele sve razumne mjere da spriječe povratak nasilnih napada na fizički integritet podnosioca predstavke.“

³³ *R R v. Hungary*, br. 19400/11).[Jeremy McBride, „THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON VICTIMS' RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS“, str. 20,

Kada je riječ o oblasti prava žrtve u krivičnom postupku, od značaja je i praksa ESP. Tako je u predmetu C-38/18, ESP između ostalog zaključio da se član 18. Direktive 2012/29/EU, uprkos zaštiti od sekundarne viktimizacije, načelno ne protivi tome da žrtva krivičnog djela u slučaju izmjene sastava suda bude ponovo saslušana pred novim sastavom, na zahtjev jedne od strana u postupku³⁴. Stoga je na sudu da, nakon što procijeni neophodnost ovakvog iskaza, zahtjeve prava na djelotvornu odbranu i interese žrtve, te potrebe njene posebne zaštite, u svakom konkretnom slučaju donese odgovarajuću odluku.

3. Reparacije

Pitanje reparacija pretrpjelo je reformu kroz kompleksniji pristup pravima žrtve. U tom smislu, savremeno međunarodno pravo i praksa pod reparacijom podrazumijevaju korpus prava koja značajno prevazilaze pravo na novčanu nadoknadu. Stoga, efikasna reparacija treba da uključi, prema potrebi, *restituciju, naknadu štete, rehabilitaciju, satisfakciju i garancije neponavljanja krivičnog djela*³⁵. Elementi reparacije sadržani su i u prethodno navedenim pravima žrtve, kao što je pravo na podršku i zaštitu, dok je ključni element i dalje naknada štete koja se ostvaruje kroz obavezu učinioca krivičnog djela, ali i države.

Međunarodni dokumenti kojim je proklamovano pravo na naknadu štete su Evropska konvencija o naknadi štete žrtvama krivičnih djela nasilja³⁶, Preporuka Savjeta Evrope Rec (2006) 8, Direktiva 2004/80/EC³⁷ kojim se garantuje obeštećenje žrtvama nasilnih međunarodnih zločina, ali se kroz Direktivu o pravima žrtava utemeljuje međunarodna obaveza država članica EU, ali i država članica Savjeta Evrope koje se nalaze se na putu pridruživanja EU, da žrtvama nasilnih krivičnih djela garantuju naknadu štete.

U predmetu C-601/14, ESP je potvrdio obavezu država da u prekograničnim slučajevima obezbijede mehanizam naknade štete žrtvama nasilnih krivičnih djela počinjenih s namjerom

<https://rm.coe.int/council-of-europe-georgia-european-court-of-human-rights-case-study-vi/16807823c4>“

³⁴ Par. 54.

³⁵ “STRENGTHENING VICTIMS’ RIGHTS: FROM COMPENSATION TO REPARATION - For a new EU Victims’ rights strategy 2020-2025”, Report of the Special Adviser, J. Milquet, to the President of the European Commission, Jean-Claude Juncker, March 2019, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strengthening_victims_rights_-_from_compensation_to_reparation.pdf

³⁶ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, 24 November 1983.

³⁷ Direktiva se primjenjuje u prekograničnim predmetima, kada je nasilno krivično djelo izvršeno u državi članici EU, koja nije država članica u kojoj podnosilac zahtjeva za naknadu ima svoje uobičajeno boravište, u kom slučaju podnosilac zahtjeva ima pravo predati zahtjev nadležnom organu ili bilo kojem drugom organu u državi članici uobičajenog boravišta.

na njenom području koja proizlazi iz čl. 12. st. 2. Direktive 2004/80, navodeći da država koja ne preduzme sve mjere da ovo učini, propušta da ispuni preuzetu obavezu³⁸.

Naposljetku, u odluci C-79/11 ESP je zaključio da član 9. stav 1. Okvirne odluke Vijeća od 15. marta 2001. o položaju žrtava u krivičnom postupku, ne obuhvata situacije u kojima je žrtvi nanijeta šteta administrativnim prekršajem koji je izvršilo pravno lice³⁹.

Ako navedene međunarodne dokumente sagledavamo kao cjelinu može se utvrditi obaveza države da garantuje nadoknadu štete žrtvama krivičnog djela, na prvom mjestu od *učinioca krivičnog djela*, a u nemogućnosti da se kroz taj mehanizam žrtva *obešteti država je dužna da supsidijarno sprovede proces obeštećenja*.

Tako se Direktivom o pravima žrtava garantuje, u okviru krivičnog postupka, pravo žrtve na odluku o naknadi štete od strane učinioca, u razumnom roku, osim ako je nacionalnim pravom predviđeno da se takva odluka mora donijeti u drugom pravnom postupku⁴⁰. Direktivom se predviđa postupak (za popravljjanje štete) u kojem se žrtvi i učiniocu omogućuje, ako dobrovoljno na to pristanu, aktivno učestvovanje u rješavanju pitanja koja proizlaze iz krivičnog djela uz pomoć nepristrane treće strane (službe za popravljjanje štete).

Sa aspekta obaveze nadoknade štete žrtvi, Evropska konvencija⁴¹ predviđa obavezu države da nadoknadi štetu kada ista nije u potpunosti raspoloživa iz drugih izvora, i to: a) licima koja su, kao direktnu posljedicu umišljajnog krivičnog djela nasilja, pretrpjela tešku tjelesnu povredu ili oštećenje zdravlja, i b) izdržavanim članovima porodice lica koja su umrla od posljedica takvog krivičnog djela⁴². Pored ovoga, Evropska konvencija sadrži odredbe kojima se uređuje šta naknada štete obuhvata, u kojim slučajevima se visina naknade štete može smanjiti ili se zahtjev za naknadu štete može odbiti, zatim odredbe o međunarodnoj saradnji.⁴³

O posebnog značaja je obaveza države na čijoj teritoriji je djelo izvršeno da naknadu štete isplaćuje kako državljanima država članica ove Konvencije, tako i državljanima svih država članica Savjeta Evrope sa stalnim mjestom boravka državi na čijoj je teritoriji krivično djelo učinjeno⁴⁴. Sledstveno ovoj odredbi Evropske konvencije, Direktiva o naknadi žrtvama

³⁸ Par. 52.

³⁹ Par. 48.

⁴⁰ Direktiva o pravima žrtava, član 16.

⁴¹ Konvenciju je ratifikovalo 25 država.

⁴² Čl. 2. st. 1. Konvencije. Naknada štete u navedenim slučajevima vrši se čak i ako se učinilac ne može krivično goniti ili kazniti (stav 2. člana 2. Konvencije). Ova odredba korespondira sa Direktivom o pravima žrtava u dijelu prepoznavanja žrtve nevezano za formalne pretpostavke o pokretanju krivičnog gonjenja i njegovog ishoda, stavljajući na taj način žrtvu i specifičnost njenog položaja na prvo mjesto.

⁴³ Čl. 4-11.

⁴⁴ Čl. 3. Konvencije.

krivičnih djela garantuje pravo na pravičnu i primjerenu naknadu koju su žrtve krivičnih djela pretrpjele, bez obzira gdje je u Evropskoj uniji izvršeno krivično djelo.⁴⁵

⁴⁵ Prema Preporuci Rec (2006) 8, države bi trebalo da usvoje šemu kompenzacije za žrtve zločina izvršenih na njihovoj teritoriji, bez obzira na državljanstvo žrtve. Naknada štete za žrtve treba da se zasniva na principu socijalne solidarnosti, trebala bi se dodijeliti bez nepotrebnog odlaganja, na fer i odgovarajućem nivou. Budući da su mnoge osobe žrtve u drugim evropskim državama koje nisu države članice, države se ohrabruju da sarađuju kako bi žrtvama omogućile da traže odštetu od države u kojoj se zločin dogodio tako što se obrate nadležnoj agenciji u svojoj državi (paragraf 8.2. do 8.5.).

DIO II: Pregled zakonodavnog okvira i prakse sudova u Crnoj Gori u oblasti prava oštećenih u krivičnom postupku

U ovom dijelu analize biće predstavljeni najznačajniji dijelovi crnogorskog zakonodavstva, sudske prakse, kao i aktivnosti ostalih službi koje pružaju podršku oštećenima u krivičnom postupku.

1. Pristup pravdi oštećenih (dostupnost informacija, učestvovanje u postupku i pravna pomoć)

Definisanje pravnog okvira u ovoj oblasti izvršeno je čitavim nizom nacionalnih dokumenata. Neki od njih, poput Ustava Crne Gore (u daljem tekstu Ustav), pružaju uglavnom najopštije smjernice, dok drugi poput zakona kojima su regulisane specifične oblasti (krivični postupak, naknada štete žrtvama krivičnog djela nasilja, maloljetnici, zaštita svjedoka i slično), detaljno regulišu specifična pitanja omogućavanja pristupa pravdi kada je o oštećenima riječ.

Tako je već u osnovnim odredbama Ustava predviđeno da Crna Gora jemči i štiti prava i slobode, da su prava i slobode nepovredivi, te da je svako obavezan da poštuje prava i slobode drugih⁴⁶. Ustav nadalje proklamuje zabranu diskriminacije⁴⁷, ali utvrđuje i granice Ustavom datih sloboda⁴⁸. Od posebnog značaja za razumijevanje pravnog okvira u ovoj oblasti je član 9. Ustava koji predviđa da su potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, te da imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.

U dijelu pod nazivom „Ljudska prava i slobode“, Ustav propisuje univerzalne norme koje su primjenjive i kada je riječ o položaju i pravima oštećenih lica u krivičnom postupku. Tako ove odredbe između ostalog štite od arbitrarnog odlučivanja sudova i drugih državnih organa koji vrše javna ovlašćenja⁴⁹, garantuju rodnu ravnopravnost⁵⁰, pravo na jednaku zaštitu prava i sloboda⁵¹, pravo na pravni lijek⁵², te pravo na pravnu pomoć⁵³, o kojem će u nastavku analize biti posebno riječi. U okviru dijela pod nazivom „Lična prava i slobode“, jemči se dostojanstvo

⁴⁶ Čl. 6. Ustava.

⁴⁷ Čl. 8. Ustava.

⁴⁸ Čl. 10. Ustava.

⁴⁹ Čl. 17. Ustava.

⁵⁰ Čl. 18. Ustava.

⁵¹ Čl. 19. Ustava.

⁵² Čl. 20. Ustava.

⁵³ Čl. 21. Ustava.

i sigurnost čovjeka, kao i nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta čovjeka, njegove privatnosti i ličnih prava⁵⁴

Shodno članu 32 Ustava Crne Gore, svako ima pravo na pravično i javno suđenje u razumnom roku pred nezavisnim, nepristrasnim i zakonom ustanovljenim sudom, dok je u dijelu pod naslovom „Politička prava i slobode“ predviđeno pravo svih (pa i oštećenih) na pristup informaciji u posjedu državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja, uz određena ograničenja⁵⁵.

Međutim, konkretniju razradu relevantnih ustavnih načela, ali i odredbi koje definišu pristup pravdi oštećenih, pronalazimo u zakonskim odredbama i praksi crnogorskih sudova.

Pojam oštećenog i žrtve

Kada je riječ o razlikovanju pojma *oštećenog* i pojma *žrtve*, u crnogorskom zakonodavstvu sriječemo prilično neujednačen pristup. Dok neki od novijih zakona prepoznaju i definišu pojam žrtve, u većini drugih, ovaj pojam ne postoji, ustupajući mjesto tradicionalno prisutnom, ali nesveobuhvatnom pojmu oštećenog. Pored toga, primjetno je i da postoji određena neusaglašenost kod definicija među pojedinim zakonima.

Tako Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), ne čini ovo razlikovanje, baveći se isključivo pojmom oštećenog, gdje pod ovim podrazumijeva „lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo“⁵⁶. Istovremeno, saglasno ovoj odredbi, oštećeni se može pojaviti i u ulozi „oštećenog kao tužioca“ u kom slučaju će imati svojstvo stranke.

Međutim, za razliku od ZKP, Krivični zakonik Crne Gore (KZ) koristi oba termina. Pod pojmom „žrtve“ KZ podrazumijeva „lice kome je protivpravnim djelom koje je u zakonu propisano kao krivično djelo prouzrokovao fizički ili duševni bol ili patnja, imovinska šteta ili povreda ljudskih prava i sloboda“⁵⁷, dajući na taj način široku definiciju pojma „žrtva“, pod koju bi se moglo podvesti i značenje pojma „oštećeni“, kako u materijalno – pravnom, tako i u krivično – procesnom smislu.

Još precizniju definiciju pojma žrtva pronalazimo u Zakonu o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja (u daljem tekstu: ZNSŽKDN). Ovdje se navodi da je žrtva lice kod kojeg je usljed krivičnog djela nasilja nastupila smrt, teška tjelesna povreda ili teško narušenje fizičkog i

⁵⁴ Čl. 28. Ustava.

⁵⁵ Čl. 51. Ustava.

⁵⁶ Čl. 22 st. 1 tač. 5 ZKP-a.

⁵⁷ Čl. 142. st. 11 KZ-a.

psihičkog zdravlja⁵⁸. Žrtvom se smatra i lice kod koga je usljed krivičnog djela nasilja nastupila smrt, teška tjelesna povreda ili teško narušenje fizičkog i psihičkog zdravlja i kad izvršenje tog krivičnog djela nije bilo usmjereno na to lice⁵⁹. Naposljetku, žrtvom se smatra i lice kod koga je nastupila smrt, teška tjelesna povreda ili teško narušenje fizičkog i psihičkog zdravlja u slučaju pokušaja sprečavanja izvršenja krivičnog djela nasilja, pomaganja policiji prilikom lišenja slobode učinioca krivičnog djela nasilja i pružanja pomoći žrtvi⁶⁰.

Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)

Tri su osnovna svojstva u kojima se saglasno crnogorskom zakonodavstvu oštećeni može pojaviti u krivičnom postupku. Na prvom mjestu, riječ je o svojstvu koje stiče samom činjenicom da je neko njegovo lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo (*svojstvo oštećenog*). Pored toga, ako državni tužilac nađe da nema osnova za pokretanje ili vođenje krivičnog postupka, na njegovo mjesto može stupiti *oštećeni kao tužilac*⁶¹, pod uslovima propisanim ZKP-om. Naposljetku, kada je riječ o krivičnim djelima koja se gone po privatnoj tužbi, oštećeni može učestvovati u postupku u svojstvu *privatnog tužioca*.

Pojedina od zakonom predviđenih prava odnose se na sva tri procesna svojstva u kojima se oštećeni može naći. Tako, na primjer, privatni tužilac, oštećeni i oštećeni kao tužilac, kao i njihovi zakonski zastupnici mogu svoja prava u postupku vršiti i preko punomoćnika, a sud je dužan ih o tom pravu poučiti⁶². Takođe, sve tri procesne kategorije imaju pravo da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz, pri čemu se ovo pravo oštećenom može uskratiti do donošenja naredbe o sprovođenju istrage ili dok ne bude saslušan kao svjedok⁶³. Lica koja učestvuju u postupku imaju pravo da u postupku upotrebljavaju svoj jezik ili jezik koji razumiju, u koje svrhe se obezbjeđuje prevod i pouka o tom pravu⁶⁴.

Ipak, najveći dio procesnih prava razvrstan je u odnosu na jednu od ovih kategorija, pri čemu se neka od njih i preklapaju.

Oštećeni

Riječ je osnovnom procesnom svojstvu lica pogođenog krivičnim djelom iz kojeg proizlazi mogućnost zasnivanja i druga dva procesna svojstva. U tom smislu, ZKP među ostalim

⁵⁸ Čl. 3 st. 1 ZNSŽKDN.

⁵⁹ Čl. 3 st. 2 ZNSŽKDN.

⁶⁰ Čl. 3 st. 3 ZNSŽKDN.

⁶¹ Čl. 59 ZKP-a.

⁶² Čl. 64 st. 1 i st. 2 ZKP-a.

⁶³ Čl. 58 st. 3 ZKP-a.

⁶⁴ Čl. 8. st. 2 i 3. ZKP.

učesnicima u krivičnom postupku i oštećenom garantuje pravo na upotrebu sopstvenog jezika ili jezika koji učesnik razumije. Ovo pravo obuhvata i pravo na besplatno prevođenje iskaza, isprava i drugog pisanog dokaznog materijala, ako se postupak ne vodi na jeziku koji oštećeni razumije⁶⁵.

Oštećeni ima i pravo na blagovremenu i efikasnu informaciju o sopstvenim pravima. U tom smislu, ukoliko bi iz neznanja mogao da propusti neku radnju u postupku ili da zbog toga ne koristi svoja prava, sud, državni tužilac i državni organi koji učestvuju u postupku će ga poučiti o pravima koja mu pripadaju i o posljedicama propuštanja radnje⁶⁶.

Kad se krivični postupak vodi za krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora preko tri godine, a oštećeni prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove zastupanja, na njegov zahtjev može mu se postaviti punomoćnik ako je zastupanje oštećenog od strane punomoćnika u interesu pravičnosti⁶⁷. Ako je oštećeni maloljetno lice, sud će u toku cijelog krivičnog postupka po službenoj dužnosti cijeliti da li je potrebno da mu se postavi punomoćnik⁶⁸. Pored toga, predviđeno je da u određenim slučajevima, oštećeni može ostvariti pravo na pravnu pomoć, u skladu sa posebnim zakonom⁶⁹.

ZKP omogućava oštećenom i aktivno učešće u postupku. Tako, u fazi istrage, oštećeni ima pravo da ukaže na sve činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za krivičnu stvar i njegov imovinskopravni zahtjev⁷⁰, zajedno sa svojim punomoćnikom u ovoj fazi postupka državnom tužiocu može davati predloge za preduzimanje dokaznih radnji⁷¹, a radi efektivnog ostvarivanja ove uloge, oštećeni i njegov punomoćnik mogu prisustvovati određenim procesnim radnjama⁷², pri čemu je državni tužilac dužan ih na pogodan način obavijesti o vremenu i mjestu njihovog sprovođenja, osim kad postoji opasnost od odlaganja⁷³. Pored toga,

⁶⁵ Čl. 8 ZKP.

⁶⁶ Čl. 14. ZKP.

⁶⁷ Čl. 58. st. 6. ZKP.

⁶⁸ Čl. 58 st. 6 ZKP-a.

⁶⁹ Čl. 58. st. 7. ZKP.

⁷⁰ Čl. 58 st. 1. ZKP.

⁷¹ Čl. 281 ZKP.

⁷² Saslušanje okrivljenog, uviđaj, rekonstrukcija, saslušanje vještaka, pretresanje stana i saslušanje svjedoka (čl. 282 st. 1, st. 2, st. 3, st. 4 ZKP-a). Kada prisustvuje dokaznim radnjama, oštećeni i punomoćnik oštećenog mogu predložiti državnom tužiocu da, radi razjašnjenja stvari, postavi određena pitanja okrivljenom, svjedoku ili vještaku, a po dozvoli državnog tužioca pitanja mogu postavljati i neposredno. Takođe, imaju pravo da zahtijevaju da se u zapisnik unesu i njihove primjedbe u pogledu preduzimanja pojedinih radnji, a mogu i predlagati izvođenje pojedinih dokaza (čl. 282 st. 7 ZKP-a).

⁷³ Čl. 282 st. 5 ZKP.

u cilju ostvarenja navedenih prava, oštećeni i njegov punomoćnik imaju pravo na uvid u spise predmeta⁷⁴.

Aktivna uloga oštećenog nastavlja se i na glavom pretresu gdje je ovlašten na predlaganje dokaza, postavljanje pitanja optuženom, svjedocima i vještacima, iznošenje primjedbi i objašnjenja u pogledu njihovih iskaza i davanje drugih izjava i predloga⁷⁵.

U završnoj riječi oštećeni ili njegov punomoćnik mogu obrazložiti imovinskopравни zahtjev i ukazati na dokaze o krivici optuženog⁷⁶. Ovjereni prepis presude sud dostavlja oštećenom koji ima pravo na žalbu⁷⁷, pri čemu on presudu može pobijati, ali samo zbog odluke suda o troškovima krivičnog postupka, osim kad je državni tužilac preuzeo gonjenje od oštećenog kao tužioca ili je donesena oslobađajuća presuda, kad oštećeni može izjaviti žalbu zbog svih zakonskih osnova⁷⁸. U žalbenom postupku, prisustvo oštećenog nije obavezno, ali se on obavještava u situaciji u kojoj se održava pretres pred drugostepenim sudom⁷⁹.

Oštećeni kao tužilac

Svojstvo oštećenog kao tužioca oštećeni stiče preuzimanjem krivičnog gonjenja od državnog tužioca. Do ovoga dolazi u postupcima za krivična djela koja se gone po službenoj dužnosti, nakon što državni tužilac donese odluku da ne preduzme ili ne nastavi započeto krivično gonjenje. Ovakva mogućnost predviđena je u različitim fazama postupka počev od krivične

⁷⁴ Čl. 203 a ZKP. Ako bi uvid u spise predmeta prije saslušanja uticao na iskaz oštećenog, pravo na uvid oštećeni i njegov punomoćnik stiču nakon što oštećeni bude saslušan, dok se shodno odredbi člana 203b ZKP-a izuzetno, u izviđaju i istrazi može se uskratiti pravo na uvid u dio spisa predmeta, ako bi time bila ugrožena svrha istrage, nacionalna bezbjednost i zaštita svjedoka.

⁷⁵ Čl. 58. st. 2. ZKP. U praksi se oštećeni prilikom saslušanja često pita da li se pridružuje krivičnom gonjenju, što sa jedne strane nema nikakvog uporišta u zakonskom tekstu, a sa druge strane nema nikakvog uticaja na krivični postupak koji se odvija uz učešće državnog tužioca kao stranke koja primarno obavlja funkciju krivičnog gonjenja. Ipak, Vrhovni sud Crne Gore u presudi KŽ. I br. 14/17 od 06.06.2017. navodi da »nezaposlenost optuženog, njegovo loše imovno stanje, nepridruživanje oštećenih krivičnom gonjenju protiv istog i nepostavljanje imovinskopavnog zahtjeva su okolnosti koje imaju katakter osobito olakšavajućih okolnosti zbog kojih se kazna može ublažiti.« Ovaj sud je ispitao pobijanu presudu i u dijelu odluke o kazni, pa je našao da je žalba u tom pravcu osnovana. Naime, drugostepeni sud je prilikom odmjeravanja kazne optuženom od otežavajućih okolnosti utvrdio njegovu raniju osuđivanost, dok je od olakšavajućih okolnosti utvrdio da je optuženi nezaposlen, da je lošeg imovnog stanja, da se oštećeni I. R. i S. S. nijesu pridružili krivičnom gonjenju protiv optuženog, niti su postavili imovinsko pravni zahtjev, koje okolnosti, po nalaženju ovog suda, imaju karakter osobito olakšavajućih okolnosti...

⁷⁶ Čl. 363. ZKP.

⁷⁷ Čl. 378. st. 5. ZKP. Oštećenom koji nema pravo na žalbu prepis presude će se dostaviti samo u slučaju ako je državni tužilac na pretresu odustao od gonjenja, a oštećeni nije prisutan na glavnom pretresu. Pravosnažna presuda će se dostaviti i oštećenom, ako on to zahtijeva.

⁷⁸ Čl. 382. st. 4. ZKP.

⁷⁹ Čl. 395. st. 2. ZKP.

prijave i njenog odbačaja⁸⁰, obustave istrage⁸¹, donošenja rješenja suda o obustavi postupka usljed odustanka državnog tužioca od optužbe prije početka glavnog pretresa⁸² i odustajana državnog tužioca od optužnice na glavnom pretresu⁸³.

Kad se postupak vodi po optužbi oštećenog kao tužioca za krivično djelo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina, oštećenom kao tužiocu može se, na njegovo traženje, postaviti punomoćnik, ako je to u interesu postupka i ako oštećeni kao tužilac, prema svom imovnom stanju, ne može snositi troškove zastupanja⁸⁴. Prava oštećenog kao tužioca prilično su ekstenzivno postavljena, imajući na umu da je predviđeno da on ima ista prava kao državni tužilac, osim ovlaštenja koja pripadaju državnom tužiocu kao državnom organu⁸⁵. Pa ipak, naročito u pojedinim oblastima, prava oštećenog kao tužioca ne korespondiraju sa pravima državnog tužioca. Tako na primjer, zahtjev za zaštitu zakonitosti može da podnese isključivo Vrhovno državno tužilaštvo, ali ne i oštećeni. U tom smislu Vrhovni sud Crne Gore je odbacio⁸⁶ kao nedozvoljen zahtjev za zaštitu zakonitosti oštećenog kao tužioca, navodeći da ZKP ovakvu mogućnost ne predviđa, kao ni mogućnost podnošenja predloga Vrhovnom državnom tužilaštvu radi podizanja ovog vanrednog pravnog lijeka⁸⁷.

Privatni tužilac

U svojstvu privatnog tužioca, oštećeni se može pojaviti kod krivičnih djela čije se gonjenje preuzima po privatnoj tužbi. Da bi stekao ovo svojstvo, oštećeni je dužan da privatnu tužbu podnese u roku od tri mjeseca od dana kada je saznao za krivično djelo i učinioca⁸⁸, a ovo pravo prošireno je i na određeni broj njegovih pravnih sukcesora⁸⁹.

⁸⁰ Čl. 271 i 271 a ZKP.

⁸¹ Čl. 290. st. 5. ZKP.

⁸² Čl. 312. st. 1 ZKP.

⁸³ Čl. 60. st. 1. ZKP.

⁸⁴ O zahtjevu odlučuje predsjednik vijeća, a punomoćnika postavlja predsjednik suda iz reda advokata (član 64 st. 3 ZKP-a). Troškovi koji se odnose na postavljenog punomoćnika isplaćuju se iz sredstava organa koji vodi krivični postupak, po podnošenju zahtjeva za naknadu troškova (čl. 226 st. 4 ZKP-a).

⁸⁵ Čl. 62. st. 1. ZKP.

⁸⁶ Rješenje Kzz.br. 8/16 od 15.03.2016. godine.

⁸⁷ Isti zaključak Vrhovni sud Crne Gore daje i u Rješenju Kzz.br. 14/18 od 23.10.2018. godine. Slično, Rješenjem Kž.II br. 17/17 od 27.04.2017. godine, Vrhovni Sud zaključuje da punomoćnik oštećenih nije ovlašten na podnošenje predloga za podnošenje zahtjeva za zaštitu zakonitosti, već samo na podnošenje inicijative za podizanje tog pravnog lijeka, pa je Vrhovno državno tužilaštvo predlog punomoćnika oštećenih opravdano tretirao kao inicijativu za podizanje zahtjeva za zaštitu zakonitosti, o kojoj inicijativi državni tužilac ne donosi rješenje, već samo obavještava podnosioca iste o njegovoj ocjeni podnijete inicijative, protiv kog obavještenja, po zakonu, žalba nije dozvoljena.

⁸⁸ Čl. 51. ZKP.

⁸⁹ Ako privatni tužilac umre u toku roka za podnošenje privatne tužbe ili u toku postupka, njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj zajednici, djeca, roditelji, usvojenici, usvojitelji, braća i sestre mogu, u roku od tri mjeseca poslije njegove smrti, podnijeti tužbu, odnosno dati izjavu da postupak nastavlja (čl. 54. ZKP).

Prije zakazivanja glavnog pretresa za krivična djela za koja se goni po privatnoj tužbi, sudija može pozvati samo privatnog tužioca i okrivljenog da određenog dana dođu u sud radi prethodnog razjašnjavanja stvari, ako smatra da bi to bilo cjelishodno za brže okončanje postupka⁹⁰. Ako ne dođe do izmirenja stranaka i povlačenja privatne tužbe, sudija će uzeti izjave od stranaka i pozvati ih da daju svoje predloge u vezi pribavljanja dokaza⁹¹.

Besplatna pravna pomoć

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći (u daljem tekstu: "ZBPP"), koji je u primjeni od 01.01.2012. godine osnovni je propis kojim je regulisana mogućnost oštećenog i drugih učesnika u krivičnom postupku da se kvalifikuju za ovaj vid pomoći. Predviđeno je da besplatna pravna pomoć obuhvata obezbjeđivanje potrebnih sredstava za potpuno ili djelimično pokrivanje troškova pravnog savjetovanja, sastavljanja pismena, zastupanja u postupku pred sudom, Državnim tužilaštvom i Ustavnim sudom Crne Gore i u postupku za vansudsko rješavanje sporova i postupku pred javnim izvršiteljem, kao i oslobađanje od plaćanja troškova sudskog postupka⁹². Sredstva za besplatnu pravnu pomoć obezbjeđuju se u budžetu Crne Gore⁹³.

Među licima koja se mogu kvalifikovati za ovaj oblik pomoći nalaze se korisnik materijalnog obezbjeđenja porodice u skladu sa zakonom kojim se uređuje socijalna i dječja zaštita; dijete bez roditeljskog staranja; lice sa invaliditetom; žrtva krivičnog djela nasilje u porodici ili u porodičnoj zajednici i trgovine ljudima, kao i žrtva nasilja u porodici u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita od nasilja u porodici, kao i lice slabog imovnog stanja⁹⁴. U cilju unapređenja sistema besplatne pravne pomoći u Crnoj Gori, posebno kada su u pitanju ranjive grupe, Ministarstvo pravde Crne Gore kroz projekat Evropske unije i Savjeta Evrope sprovodi sveobuhvatnu analizu primjene Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, koja će rezultirati jasnim preporukama na koji način da se unaprijede zakonodavni okvir i praksa u ovoj oblasti.

Pravo na suđenje u razumnom roku

Zakonik o krivičnom postupku predviđa obavezu suda da postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u postupku⁹⁵. Na navedeni način, pravo na suđenje bez odlaganja, priznato je i oštećenom bez obzira na svojstvo u kojem se u postupku pojavljuje. Međutim, detaljniju razradu ovog

⁹⁰ Čl. 459 st. 1 ZKP.

⁹¹ Čl. 459 st.2 ZKP-a.

⁹² Čl. 2. ZBPP.

⁹³ Čl. 10. ZBPP.

⁹⁴ Čl. 13. ZBPP.

⁹⁵ Čl. 15. st. 2. ZKP.

prava nalazimo u Zakonu o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku (ZZPSRR). Saglasno ovom zakonu, pravo na sudsku zaštitu zbog povrede prava na suđenje u razumnom roku, između ostalog, ima i oštećeni u krivičnom postupku, ukoliko se postupci odnose na zaštitu njihovih prava u smislu Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁹⁶. U tom smislu, kada je riječ o načinima na koje se ovo pravo može ostvariti, ZZPSRR predviđa: isplatu novčane naknade za prouzrokovanu štetu zbog povrede prava na suđenje u razumnom roku⁹⁷ i/ili objavljivanje presude da je stranci bilo povrijeđeno pravo na suđenje u razumnom roku⁹⁸. Tužbu za pravično zadovoljenje Vrhovnom sudu Crne Gore⁹⁹ može podnijeti stranka koja je prethodno podnosila kontrolni zahtjev nadležnom sudu ali i stranka koja objektivno nije bila u mogućnosti da podnese kontrolni zahtjev¹⁰⁰.

Sud, za koji utvrđeno da je neopravdano odugovlačio postupak i odlučivanje, dužan je da objavi presudu na internet stranici i da snosi troškove objavljivanja¹⁰¹.

Pored prava na naknadu nematerijalne štete, zbog povrede prava na suđenje u razumnom roku, shodno ZZPSRR, oštećeni u krivičnom postupku po istom osnovu ima pravo i na naknadu materijalne štete, koju može ostvariti podnošenjem tužbe u parničnom postupku kod nadležnog suda, primjenom opštih pravila o naknadi štete¹⁰².

2. Podrška i zaštita oštećenih

Crnogorsko zakonodavstvo na potpuniji način reguliše pitanje zaštite oštećenih, u odnosu na pitanje njihove podrške. U tom smislu, u ovom dijelu, Analiza će najprije biti posvećena oblasti zaštite, nakon čega će uslijediti pregled normativnog i praktičnog okvira kada je riječ o podršci oštećenih u krivičnom, ali i prekršajnom postupku.

Zaštita oštećenih

⁹⁶ Čl. 2 st. 1 ZZPSRR.

⁹⁷ Naknada nematerijalne štete može se dosuditi u iznosu od 300 € do 5.000 € (čl. 34 ZZPSRR). Sredstva za isplatu novčane naknade radi pravičnog zadovoljenja zbog povrede prava na suđenje u razumnom roku obezbjeđuje Crna Gora (čl. 41 st.1 ZZPSRR).

⁹⁸ Čl. 31. ZZPSRR.

⁹⁹ Vrhovni sud Crne Gore je u Presudi Tpz. br. 28/18 od 03.07.2018. godine utvrdio da je došlo do povrede prava na suđenje u razumnom roku tužilje (u krivičnom postupku oštećene kao tužioca), (član 4, 34 st. 2 i 37 st. 4 Zakona o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku), jer je Osnovni sud u Podgorici neopravdano dugo zadržao spise predmeta, nakon što se oglosio stvarno nenadležnim i zbog dugog trajanja procedure obnavljanja spisa nakon požara od 06.12.2016. godine.

¹⁰⁰ Čl. 33 st. 1 i st. 2 ZZPSRR.

¹⁰¹ Ova presuda mora biti dostupna javnosti na internet stranici za vrijeme od dva mjeseca, nakon čega se arhivira ili se na zahtjev stranke briše u roku od 15 dana od prijema zahtjeva (čl. 39 st. 3 ZZPSRR).

¹⁰² Čl. 43. ZZPSRR.

Osnovne odredbe kada je riječ o podršci i zaštiti učesnika u krivičnom postupku, pa time i oštećenih, nalazimo u Ustavu Crne Gore. U tom smislu, od posebnog značaja je odredba člana 40 koja propisuje da svako ima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. U čvrstoj vezi sa prethodno navedenim pravom je i pravo na zaštitu podataka o ličnosti¹⁰³. Odredbe koje se odnose na posebnu zaštitu lica sa invaliditetom, majke i djeteta, posebnu zaštitu djece, takođe se mogu posmatrati u kontekstu prava oštećenih u krivičnim postupcima¹⁰⁴. Naposljetku, od značaja je i odredba člana 120 Ustava Crne Gore koja predviđa javnost suđenja, ali i izuzetke od tog načela, koji se nesumnjivo mogu odnositi na zaštitu prava oštećenih. Pa ipak, punu i konkretniju razradu ovih načela nalazimo u zakonskim odredbama.

Tako je u članu 3 ZKP nametnuta obaveza državnim organima, medijima, udruženjima građana, javnim ličnostima i drugim licima da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijeđaju, između ostalog, prava oštećenog. U cilju zaštite od sekundarne viktimizacije, predviđeno je pravo oštećenog koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode da ga sasluša i postupak vodi sudija istog pola, ako to omogućava kadrovski sastav suda¹⁰⁵, dok su posebna pravila predviđena za saslušanje posebno osjetljivih svjedoka, na prvom mjestu maloljetnika¹⁰⁶.

Oštećeni koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode, kao i dijete koje se saslušava kao svjedok ima pravo da svjedoči u odvojenoj prostoriji pred sudijom i zapisničarem¹⁰⁷. Opisani način saslušanja svjedoka može se primijeniti i na svjedočenje oštećenog koji je žrtva diskriminacije¹⁰⁸.

U svrhu zaštite svjedoka od zastrašivanja, ZKP predviđa mogućnost uskraćivanja ličnih podataka podataka¹⁰⁹ svjedoka¹¹⁰, davanje odgovora na pojedina pitanja ili davanje iskaza u cjelini, dok se ne obezbijedi njegova zaštita koja se sastoji se u posebnom načinu

¹⁰³ Čl. 43. Ustava.

¹⁰⁴ Čl. 68, 73 i 74 Ustava.

¹⁰⁵ Čl. 58 st. 4 ZKP.

¹⁰⁶ Tako je predviđeno da se prilikom saslušanja maloljetnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim djelom, postupa obazrivo da saslušanje ne bi štetno uticalo na njegovo psihičko stanje, pri čemu će se maloljetno lice udaljiti iz sudnice čim njegovo prisustvo nije više potrebno. Ako je to potrebno, saslušanje maloljetnog lica obaviće se uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica (Čl. 113.st. 4. ZKP).

¹⁰⁷ Čl. 113. st. 5 ZKP-a.

¹⁰⁸ Čl. 113. st. 6. ZKP-a.

¹⁰⁹ Ime i prezime, ime oca ili majke, zanimanje, boravište, mjesto i godinu rođenja i njegov odnos sa okrivljenim. čl. 120 st. 1 u vezi čl. 113. st. 3 ZKP.

¹¹⁰ Riječ je o situacijama u kojima postoji osnovana bojazan da bi svjedok davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina pitanja sebe, svog bračnog druga, bliskog srodnika ili njemu blisko lice izložio ozbiljnoj opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu većeg obima (čl. 120. ZKP).

učestvovanja i saslušanja svjedoka u krivičnom postupku. Zaštita se može obezbijediti i van krivičnog postupka, u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita svjedoka¹¹¹.

Pravila o isključenju javnosti takođe su značajnim svojim dijelom namijenjena zaštiti ličnog i porodičnog života oštećenog. Tako je predviđeno da od otvaranja zasjedanja do završetka glavnog pretresa vijeće može, u svako doba, po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cio glavni pretres ili jedan njegov dio, ako je to potrebno radi čuvanja tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloljetnog lica, ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog¹¹². Predsjednik vijeća će upozoriti lica koja prisustvuju glavnom pretresu na kojem je javnost isključena da su dužna da kao tajnu čuvaju sve što su na pretresu saznala i ukazaće im da odavanje tajne predstavlja krivično djelo¹¹³. Zaštita oštećenih ostvaruje se i nakon okončanja krivičnog postupka. Tako sud kod pojedinih krivičnih djela okrivljenom može izreći mjeru bezbjednosti zabrane približavanja iz člana 77a KZ-a i udaljenje iz stana ili iz drugog prostora za stanovanje iz člana 77b KZ-a¹¹⁴.

Od značaja u ovoj oblasti je i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (ZZNP), pri čemu je njegova primjena ograničena na prekršajne postupke. Prema ZZNP žrtva nasilja u porodici ima pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu, kao i na zaštitu izricanjem zaštitnih mjera učiniocu nasilja¹¹⁵. Posebna uloga dodijeljena je centru za socijalni rad, koji

¹¹¹ Čl. 120 st. 4 ZKP-a.

¹¹² Čl. 314 ZKP.

¹¹³ Čl. 315. st. 3 ZKP. U istom cilju predviđeno je i da će službeno lice koje preduzima dokaznu radnju narediti licima koja sasluša ili koja prisustvuju dokaznim radnjama ili razgledaju spise istrage da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznala i ukazaće im da odavanje tajne predstavlja krivično djelo [Čl. 284. ZKP].

¹¹⁴ Mjera bezbjednosti "zabrana približavanja" može se izreći učiniocu krivičnog djela protiv polne slobode, krivičnog djela nasilje u porodici ili u porodičnoj zajednici i krivičnog djela rodoskrvnjenje ili nekog drugog krivičnog djela kojim se ugrožava život ili tijelo nekog lica ili krivičnog djela neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga, kada sud može izreći zabranu približavanja žrtvi ili drugom licu ili grupi lica ili određenom mjestu kad postoji opasnost da bi učinilac prema tim licima ili na tom mjestu mogao ponovo da izvrši isto ili istovrsno krivično djelo (čl. 77 a stav 1 KZ-a). Učiniocu krivičnog djela nasilja u porodici ili u porodičnoj zajednici sud će izreći mjeru bezbjednosti zabrane udaljenje iz stana ili drugog prostora za stanovanje ako postoji opasnost da bi učinilac mogao ponovo izvršiti to krivično djelo (čl. 77 b KZ-a). Lice kome je izrečena navedena mjera dužno je da, u prisustvu policijskog službenika, odmah po pravosnažnosti presude, napusti stan ili neki drugi stambeni prostor koji čini zajedničko domaćinstvo (čl. 77b st. 3 KZ-a).

¹¹⁵ Policija, sud za prekršaje, državno tužilaštvo, centar za socijalni rad ili druge ustanove socijalne i dječje zaštite, zdravstvene ustanove, kao i drugi organi i ustanove koji se bave zaštitom dužni su da u okviru svojih ovlašćenja žrtvi nasilja u porodici pruže potpunu i koordiniranu zaštitu koja je neophodna za zaštitu žrtve u zavisnosti od stepena njene ugroženosti i obezbijede međusobno obavještanje i pomoć radi sprečavanja i otkrivanja nasilja, otklanjanja uzroka i pružanja pomoći žrtvi u uspostavljanju uslova za bezbjedan život (čl. 5 ZZNP). Svi organi i ustanove koji su uključeni u postupak, dužni su da postupaju hitno, vodeći računa da su interes i dobrobit žrtve, a naročito ako je žrtva djeteta, starije lica, lica sa invaliditetom i lica koje nije sposobno da se o sebi stara, prioritet u tim postupcima (čl. 6 ZZNP).

obrazuje stručni tim¹¹⁶ od predstavnika te ustanove, organa i službi lokalne uprave, policije, nevladinih organizacija i stručnjaka koji se bave pitanjima porodice, radi utvrđivanja plana pomoći žrtvi¹¹⁷ i koordinacije aktivnosti u procesu pomoći žrtvi, u skladu sa njenim potrebama i izborom. Radi sprovođenja navedenih aktivnosti, stručni tim može obrazovati i drugi organ, ustanova ili organizacija koja se bavi zaštitom¹¹⁸.

Organi, ustanove, organizacije i druga pravna i fizička lica, uključena u postupak, dužni su da čuvaju povjerljivost informacija i obezbijede zaštitu podataka o ličnosti, u skladu sa zakonom¹¹⁹. O žrtvi ili članu porodice koji je učinio nasilje ne smije se javno objaviti informacija na osnovu koje se može prepoznati žrtva ili član porodice žrtve, osim ako je punoljetna žrtva sa tim izričito saglasna¹²⁰.

Radi organizovanja, praćenja i unapređenja koordinirane i efikasne zaštite nadležni organ ili ustanova može obrazovati tim od stručnjaka iz oblasti socijalne i dječje zaštite, zdravstvene zaštite, pravosuđa, policijske zaštite, zaštite ljudskih prava i sloboda, kao i predstavnika nevladinih organizacija koje se bave zaštitom¹²¹.

Shodno ZZNP u cilju zaštite žrtve sud za prekršaje može prije pokretanja postupka i u toku postupka izreći niz zaštitnih mjera¹²².

Predviđeno je da Vlada Crne Gore donosi strategiju i akcioni plan za sprovođenje ciljeva i mjera ZZNP usmjerenih na ocjenu stanja i identifikaciju ključnih problema u socijalnoj i drugoj zaštiti¹²³.

Maloljetnici

Posebna pravila predviđena su u postupcima u kojima učestvuju maloljetna lica. Tako je prema Zakonu o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ("ZPPMKP") postupak u kojem je maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom hitan¹²⁴. Pri preduzimanju radnji

¹¹⁶ Čl. 11 st. 1 ZZNP.

¹¹⁷ Plan pomoći žrtvi posebno sadrži mjere koje je potrebno preduzeti u skladu sa zakonom kojim se uređuje socijalna i dječja zaštita. Ako je žrtva dijete, plan pomoći žrtvi sadrži i mjere za zaštitu djeteta u skladu sa zakonom kojim se uređuju porodični odnosi (čl. 11 st. 2 ZZNP).

¹¹⁸ Čl. 11 st. 3 ZZNP.

¹¹⁹ Čl. 15 st. 1 ZZNP.

¹²⁰ Čl. 15 st. 2 ZZNP.

¹²¹ Čl. 17 ZZNP.

¹²² 1) udaljenje iz stana ili drugog prostora za stanovanje 2) zabrana približavanja; 3) zabrana uznemiravanja i uhođenja; 4) obavezno liječenje od zavisnosti; 5) obavezni psihosocijalni tretman (čl. 20 ZZNP).

¹²³ Čl. 18 ZZNP.

¹²⁴ Čl. 5 ZPPMKP.

kojima prisustvuje maloljetnik, a naročito prilikom njegovog saslušanja, učesnici u postupku dužni su da postupaju obazrivo, vodeći računa o zrelosti, drugim ličnim svojstvima i zaštiti privatnosti maloljetnika, kako vođenje postupka i radnje koje se u postupku preduzimaju ne bi štetno uticali na razvoj maloljetnika¹²⁵. U cilju zaštite porodičnog i privatnog života maloljetnika, podaci o maloljetniku kao učesniku u postupku ne smiju se objavljivati u medijima¹²⁶.

U krivičnom postupku u kojem je učesnik maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom ili u kojem se maloljetno lice sasluša kao svjedok, radnje, po pravilu, preduzimaju lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i o pravilima postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela i maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku, vodeći računa o uzrastu, ličnim svojstvima, obrazovanju i prilikama u kojima živi maloljetno lice¹²⁷.

Saslušanje maloljetnog lica, po pravilu, obavlja državni tužilac i sudija istog pola kao maloljetno lice, u posebnoj prostoriji opremljenoj tehničkim uređajima za audiovizuelno snimanje, izbjegava se ponovljeno saslušavanje¹²⁸, a maloljetno lice koje nije navršilo 14 godina života (dijete) koje je oštećeno krivičnim djelom ili se sasluša kao svjedok ne može se suočavati sa okrivljenim¹²⁹.

Posebna zaštita svjedoka

Crnogorsko zakonodavstvo predviđa i pravila za zaštitu posebno zaštićenih svjedoka. Tako je članom 121 ZKP-a predviđeno da su posebni način učestvovanja i saslušanja svjedoka u krivičnom postupku: saslušanje svjedoka pod pseudonimom¹³⁰, saslušanje uz pomoć tehničkih uređaja (zaštitni zid, uređaji za promjenu glasa, uređaji za prenos slike i zvuka) i slično¹³¹.

¹²⁵ Čl. 49 ZPPMKP.

¹²⁶ Izuzetno, sud može odobriti da se objave podaci o postupku odnosno odluka donesena u postupku prema maloljetnicima, ali se ne smiju navesti ime maloljetnika i drugi podaci na osnovu kojih bi se mogao otkriti identitet maloljetnika ili njegovog zakonskog zastupnika (čl. 56 st. 2 ZPPMKP).

¹²⁷ Čl. 92 ZPPMKP.

¹²⁸ Čl. 93 st.1 ZPPMKP.

¹²⁹ Čl. 94 st. 1 ZPPMKP.

¹³⁰ Ako se posebni način saslušanja svjedoka u postupku odnosi samo na prikrivanje podataka iz člana 113 stav 3 ovog zakonika, saslušanje će se sprovesti pod pseudonimom, a u ostalom dijelu saslušanje će se sprovesti prema opštim odredbama ovog zakonika o saslušanju svjedoka (čl. 121 st. 2 ZKP-a).

¹³¹ Ako se posebni način učestvovanja i saslušanje svjedoka u postupku odnosi na prikrivanje podataka iz člana 113 stav 3 ovog zakonika i na prikrivanje lika svjedoka, saslušanje će se sprovesti posredstvom tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka. Lik i glas svjedoka tokom saslušanja će se izmijeniti. Tokom saslušanja svjedok će se nalaziti u prostoriji koja je odvojena od prostorije u kojoj se nalazi sudija za istragu i druga lica koja su prisutna saslušanju. Sudija za istragu će zabraniti svako pitanje čiji bi odgovor mogao da otkrije identitet svjedoka (čl. 121 st. 3 ZKP-a). Nakon završenog saslušanja svjedok će potpisati zapisnik pseudonimom samo u prisustvu sudije za istragu i zapisničara (čl. 121 st. 4 ZKP-a). Lica koja u bilo kom svojstvu saznaju podatke o svjedoku dužna su da ih čuvaju kao tajnu (čl. 121 st. 5 ZKP-a).

Shodno Zakonu o zaštiti svjedoka (ZZS), u postupcima koji se vode zbog određenog broja teških krivičnih djela¹³², može se pružiti zaštita i pomoć svjedoku i njemu bliskom licu i van suda kada postoji osnovana bojazan da bi davanjem iskaza u cilju dokazivanja krivičnog djela bio izložen stvarnoj i ozbiljnoj opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu većeg obima, a druge mjere zaštite nijesu dovoljne¹³³. Zaštita svjedoka, odnosno njemu bliskog lica obezbjeđuje se primjenom Programa zaštite svjedoka (u daljem tekstu: "Program zaštite")¹³⁴ o čijoj primjeni, prekidu, prestanku ili produženju primjene odluku donosi Komisija¹³⁵. Program podrazumijeva primjenu različitih mjera¹³⁶ koje se odabiraju u skladu sa okolnostima konkretnog slučaja. U primjeni Programa zaštite Jedinica za zaštitu obezbjeđuje zaštićenom licu potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć i pomaže mu ekonomskim i socijalnim mjerama do njegovog ekonomskog osamostaljenja¹³⁷.

Podrška oštećenim

Postupanje stručnih službi

Od posebnog značaja za pružanje zaštite i podrške žrtvama i svjedocima su postupanja specijalizovanih stručnih službi i nevladinih organizacija, koje nerijetko svoje aktivnosti sprovode u partnerstvu sa državnim organima.

Službe za pružanje podrške oštećenima i svjedocima postoje pri svim osnovnim i višim sudovima u Crnoj Gori, kao i sudovima za prekršaje¹³⁸. Posebne obaveze ove službe

¹³² Protiv ustavnog uređenja i bezbjednosti Crne Gore; protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom; koja se vrše na organizovan način; za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju od pet godina ili teža kazna, čl. 5 ZZS.

¹³³ Čl. 1 ZZS.

¹³⁴ Program zaštite je skup mjera koje se primjenjuju u cilju zaštite života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode ili imovine većeg obima svjedoka, odnosno njemu bliskog lica (čl. 2 st. 2 ZZS). Program zaštite može se primijeniti samo uz pristanak svjedoka, odnosno njemu bliskog lica (čl. 2 st. 3 ZZS).

¹³⁵ Komisiju za primjenu programa zaštite čine: sudija Vrhovnog suda Crne Gore, državni tužilac Vrhovnog državnog tužilaštva, rukovodilac Jedinice za zaštitu, direktor organa uprave nadležnog za izvršenje krivičnih sankcija i psiholog koga imenuje starješina organa državne uprave nadležnog za poslove rada i socijalnog staranja (čl. 6 st.2 ZZS).

¹³⁶ Mjere kojima se obezbjeđuje zaštita svjedoka, odnosno njemu bliskog lica su: fizička zaštita ličnosti i imovine; premještanje; prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu; promjena identiteta (čl. 27 st. 1 ZZS). Podaci koji se odnose na zaštićeno lice prema kome je primijenjena mjera prikrivanja identiteta i podataka o vlasništvu ili promjena identiteta, kao i isprave i dokumenti zaštićenog lica sa izvornim identitetom čuvaju se u Jedinici za zaštitu i moraju biti označeni kao službena tajna. Pristup tim podacima, ispravama i dokumentima odobrava i nadzire rukovodilac Jedinice za zaštitu. Odluku o prestanku tajnosti isprava, dokumenata i podataka donosi Komisija (čl. 45 ZZS).

¹³⁷ Čl. 12 ZZS.

¹³⁸ Kao rezultat saradnje Vrhovnog suda Crne Gore i nevladine organizacije Centar za ženska prava, u martu 2017.godine publikovan je Informator za svjedoke i oštećene žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima, koji sadrži informacije o pravima i obavezama žrtava koje se pojavljuju kao svjedoci u sudskim postupcima u predmetima porodičnog nasilja i trgovine ljudima.

predviđene su kada je riječ o pružanju podrške oštećenima i svjedocima koji su preživjeli nasilje u porodici i trgovinu ljudima¹³⁹.

Pored njih, naročito bitnu ulogu u pružanju socijalne i dječje zaštite imaju socijalne službe koje djeluju u okviru svojih nadležnosti¹⁴⁰. Pomoć može uključivati različite oblike, uključujući materijalne naknade, hitan smještaj, hitne intervencije i psihosocijalno savjetovanje.

Vlada Crne Gore je u 2015. godini je uvela jedinstvenu nacionalnu liniju za pomoć (besplatna i dostupna 24 sata dnevno, sedam dana u sedmici) žrtvama nasilja u porodici¹⁴¹ kojom upravlja NVO SOS linija za pomoć ženama i djeci žrtvama nasilja u Nikšiću¹⁴². Pored ovog, postoje i nacionalni SOS telefon za žrtve trgovine ljudima¹⁴³ i SOS linija za žrtve seksualnog nasilja¹⁴⁴,

¹³⁹ Riječ je o pružanju praktičnih informacija u vezi sa radom suda, informacija o krivičnim i prekršajnim postupcima, mjestom sjedenja u sudnici, pravima i obavezama kao oštećenog/svjedoka, mjerama zaštite i drugim pitanjima koja se tiču pojavljivanja i svjedočenja pred sudom i zaštite od nasilja ili trgovine ljudima; emocionalne podrške i pratnje tokom svjedočenja; dočekivanju svjedoka/žrtve pri ulasku u sud, boravka sa oštećenima/svjedocima tokom suđenja u posebnoj čekaonici i sudnici; obezbjeđivanja uslova za sigurno i bezbjedno svjedočenje, odnosno zaštitu od fizičkih nasrtaja ili vrijeđanja prije i nakon suđenja u prostorijama suda; saradnji sa policijom, centrima za socijalni rad, sudovima i organizacijama civilnog društva kako bi oštećenima/svjedocima obezbijedili sveobuhvatnu podršku; saradnji sa zatvorima i odjeljenjem za uslovni otpust; obavještanju o otpustu počinilaca nasilja ili trgovine ljudima sa izvršavanja kazne zatvora.

¹⁴⁰ Ove nadležnosti uređuje član 4. Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti.

¹⁴¹ Linija za pomoć žrtvama nasilja u porodici dostupna je svakog petka od 13h do 21h i za žene sa iskustvom nasilja koje govore albanskim jezikom. Radom servisa koordinira NVO SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić. Servis predstavlja prvi i najvažniji kontakt za podršku žrtvama nasilja u porodici. Servis osnažuje i pruža podršku žrtvi kroz sljedeće segmente: emocionalnu podršku, informisanje o pravima i mogućnostima za žrtvu, konsultacije i pomoć u kriznim situacijama, upućivanje na druge organizacije, ustanove, institucije i psihološko savjetovanje.

¹⁴² Na zvaničnom portalu Ministarstva rada i socijalnog staranja objavljeno je da Nacionalna SOS linija za žrtve nasilja u porodici u periodu od 01. aprila do 30. juna 2019. godine primila ukupno 752 poziva, te da je u periodu od 01. aprila do 30. juna 2019. godine pruženo ukupno 945 usluga od čega je najviše usluga informisanja – 458 puta, zatim povjerljivih razgovora - 364 puta, psihološkog savjetovanja - 49 puta, 48 posredovanja prema institucijama, drugih usluga 13 puta, 9 zahtjeva za smještaj u sklonište i 4 upućivanja. MRSS je objavilo da nacionalnu liniju najčešće pozivaju žrtve lično, a u ime žrtve pozivaju službenici centara za socijalni rad i centara bezbjednosti, rođaci i građani. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava izradilo je u martu 2019. godine akt sa naslovom "Podaci o slučajevima nasilja nad ženama i nasilja u porodici iz različitih izvora za 2018. godinu", koji sadrži statistiku nacionalne SOS linije za žrtve nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koju obavlja NVO „SOS telefon za žene i djeci žrtve nasilja Nikšić“ za period od 01. januara do 31. decembra 2018. godine, i podatke iz institucije Zaštitnika za ljudska prava i slobode u vezi sa slučajevima diskriminacije po osnovu pola, u vezi sa predmetima rodno zasnovanog nasilja i u vezi sa slučajevima diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Takođe, ovaj akt Ministarstva za ljudska i manjinska prava sadrži i evidenciju o prijavljenim slučajevima nasilja, žrtvama, učiniocima nasilja, izrečenim zaštitnim mjerama tokom 2018. godine, kao i o drugim mjerama zaštite i pomoći koje vode nadležni organi i ustanove.

¹⁴³ Tokom 2019. godini emitovan je spot sa košarkaškim reprezentativcem Nikolom Ivanovićem, za promovisanje SOS linije za borbu protiv trgovine ljudima (broj 116666), koji je distribuiran medijskim kućama.

¹⁴⁴ Na zvaničnom portalu Ministarstva unutrašnjih poslova objavljeno je da je ova linija (020 250 750), dostupna 24 sata, sedam dana u nedjelji, na kojoj rade kompetentne konsultantkinje i stručne radnice koje će omogućiti onima kojima je potrebna pomoć da, preduzmu korake koji vode zaustavljanju i prevenciji nasilja. <http://www.mup.gov.me/vijesti/202787/Pustena-u-rad-SOS-linija-za-zrtve-seksualnog-nasilja-Kroz-saradnju-drzavnih-institucija-civilnog-sektora-i-medija-crnogorsko-dru.html>

koje su besplatne i dostupne 24/7, a operater na ovim SOS linijama je NVO Crnogorski ženski lobi¹⁴⁵.

Novim Protokolom o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici iz septembra, 2018. godine¹⁴⁶ usaglašava se multidisciplinarni rad sa preuzetim obavezama iz Istanbulske konvencije i unapređuje se među-institucionalno postupanje na osnovu dosadašnjeg iskustva. Protokolom, vođenje slučaja u predmetima zaštite od nasilja u porodici i nasilja nad ženama, podrazumijeva koordinirajuću ulogu centara za socijalni rad, među svim relevantnim akterima i profesionalcima iz drugih sistema.

U oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima Ministarstvo unutrašnjih poslova je formiralo Tim za formalnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima koji je zadužen za postupanje po Standardnim operativnim procedurama za identifikaciju žrtava trgovine ljudima izrađenim uz podršku Međunarodne organizacije za migracije¹⁴⁷. Trenutno u Crnoj Gori postoje četiri licencirana prihvatilišta/skloništa za žrtve nasilja u porodici i za djecu¹⁴⁸.

U decembru 2019. godine, pod pokroviteljstvom Vlade Crne Gore, otvoreno je Sklonište za žrtve trgovine ljudima, kojim rukovodi NVO Institut za socijalnu i obrazovnu politiku.¹⁴⁹

Protokol o postupanju organa ustanova i organizacija u Crnoj Gori sa djecom uključenom u život i rad na ulici predstavljen je u junu 2019. godine i razrađuje postupanje nadležnih organa, ustanova i organizacija u cilju unapređenja zaštite ove kategorije djece.

Stručna služba Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore pomaže državnim tužilaštvima na način što, po zahtjevu državnog tužioca, obavlja poslove u vezi pripremnog postupka,

¹⁴⁵ Broj nacionalne SOS antitrafiking linije istaknut je na svim graničnim prelazima u Crnoj Gori, a u periodu od 1. januara do 1. decembra 2019. godine bilo je 346 raznih poziva.

¹⁴⁶ Protokol su potpisali ovlašćeni predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva zdravlja, Ministarstva prosvjete, Vrhovnog državnog tužilaštva, Vrhovnog suda Crne Gore, Višeg suda za prekršaje, Ministarstva pravde, Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, predstavnice NVO koje su učestvovala u izradi Protokola (NVO Centar za ženska prava i NVO „SOS Podgorica“) i Agencije za elektronske medije Crne Gore.

¹⁴⁷ Predsjednik Tima je doktor medicine, članovi su psiholog iz Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu, predstavnik Uprave policije, socijalni radnik iz mjesno nadležnog Centra za socijalni rad, a sekretar Tima je predstavnica Odjeljenja za borbu protiv trgovine ljudima.

¹⁴⁸ SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja u Nikšiću, Sigurna ženska kuća u Podgorici, JU „Centar za podršku djeci i porodici“ u Bijelom Polju u kojima su odrasla i stara lica, odnosno odrasla lica sa djecom, dok je u okviru JU Dječji dom „Mladost“ u Bijeloj izgrađeno sklonište za djecu do 18 godina.

¹⁴⁹<http://www.mup.gov.me/vijesti/221777/Ministri-Nuhodzic-i-Purisc-sa-ambasadorkom-Rajnke-obisli-Skloniste-za-zrtve-trgovine-ljudima.html>

postupka izricanja i izvršavanja alternativnih mjera, predlaganja krivičnih sankcija i postupka krivičnopravne zaštite djece/maloljetnika u postupcima¹⁵⁰

U okviru Specijalizovanog odjeljenja za organizovani kriminal, korupciju, terorizam i ratne zločine u Višem sudu u Podgorici, formirana je Služba za pružanje podrške oštećenima/svjedocima u predmetima koji se sude pred ovim odjeljenjem, a 2009. godine Viši sud u Podgorici je objavio Informator za oštećene/svjedoke izvršenja krivičnih djela za koje se postupci vode pred Specijalizovanim odjeljenjem za organizovani kriminal, korupciju, terorizam i ratne zločine¹⁵¹.

3. Reparacije

U crnogorskom zakonodavstvu i praksi, pravo na reparacije uglavnom se ostvaruje kroz segment koji se tiče prava na odštetu. U tom smislu, predviđeno je da će oštećeni koji se sasluša kao svjedok biti upitan da li želi da u krivičnom postupku ostvaruje imovinskopравни zahtjev¹⁵² koji se može odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla¹⁵³. Osnovni uslov da bi raspravljanje o imovinskopravnom zahtjevu bilo sprovedeno je da se na taj način znatno ne odugovlači postupak¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Aktivnosti Stručne službe Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore, između ostalog, sastoje se u prikupljanju podataka o ličnim i porodičnim prilikama djeteta/maloljetnika na čiju štetu je izvršeno krivično djelo ili djeteta/maloljetnika svjedoka, i davanju mišljenja o daljem postupanju u odnosu na okolnosti koje su doprinijele ili bile od uticaja na izvršavanje krivičnog djela na štetu djeteta/maloljetnika ili na bezbjednost djeteta/maloljetnika te obavješćavanje centra za socijalni rad o tome. Dalje, pružanje stručne pomoći kod ispitivanja djeteta/maloljetnika svjedoka ili djeteta/maloljetnika na čiju štetu je izvršeno krivično djelo kroz pripreme djeteta/maloljetnika za ispitivanje, davanje mišljenja o njegovoj spremnosti i sposobnosti za ispitivanje, načinu ispitivanja, kao i učešće u ispitivanju, u postupcima koji prethode odlučivanju o podizanju optužnice ili obustavi istrage. Stručna služba obavještava centar za socijalni rad o potrebi preduzimanja mjera zaštite prava i dobrobiti djeteta/maloljetnika kada se u toku postupka prema djetetu/maloljetniku uoči da takva potreba postoji.

¹⁵¹ Informator oštećene/svjedoke upoznaje sa pravima i obavezama u krivičnim postupcima zbog izvršenja krivičnih djela iz oblasti organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i ratnih zločina, upoznajući, između ostalog, oštećene/svjedoke o mogućnosti organizovanja prevoza i smještaja, kontaktiranja Jedinice za zaštitu u svrhu organizovanja obezbjeđenja, pružanja svih potrebnih informacija i brige tokom boravka u sudu od strane Službe za pružanje podrške.

¹⁵² Čl. 114 st. 4 ZKP-a. Ako je upućen na parnicu, oštećeni može tražiti da se namiri iz oduzete imovinske koristi, ako parnicu pokrene u roku od šest mjeseci od dana pravosnažnosti odluke kojom je upućen na parnicu i ako u roku od tri mjeseca od dana pravosnažnosti odluke kojom je usvojen njegov imovinskopравни zahtjev zatraži namirenje iz oduzete imovinske koristi. Oštećeni koji u krivičnom postupku nije podnio imovinskopравни zahtjev može zahtijevati namirenje iz oduzete imovinske koristi, ako je radi utvrđivanja svog zahtjeva pokrenuo parnicu u roku od tri mjeseca od dana saznanja za presudu kojom je izrečeno oduzimanje imovinske koristi, a najdalje u roku od tri godine od dana pravosnažnosti odluke o oduzimanju imovinske koristi i ako u roku od tri mjeseca od dana pravosnažnosti odluke kojom je usvojen njegov imovinskopравни zahtjev zatraži namirenje iz oduzete imovinske koristi (čl. 114 KZ-a).

¹⁵³ Čl. 234 ZKP.

¹⁵⁴ Ako bi se utvrđivanjem imovinskopravnog zahtjeva znatno odugovlačio krivični postupak, sud će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano (član 238 stav 2 ZKP-a).

Na predlog ovlaštenih lica, u krivičnom postupku se mogu, po odredbama zakona kojim je uređen izvršni postupak, odrediti privremene mjere obezbjeđenja imovinskopravnog zahtjeva nastalog usljed izvršenja krivičnog djela¹⁵⁵.

U presudi kojom okrivljenog oglašava krivim sud može oštećenom dosuditi imovinskopravni zahtjev u cjelini ili djelimično, a za preostali dio uputiti na parnični postupak. Pri tom, ako činjenice utvrđene u krivičnom postupku ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje, a njihovo utvrđivanje bi vodilo znatnom odugovlačenju postupka, sud će oštećenog uputiti da imovinskopravni zahtjev u cjelini može da ostvaruje u parničnom postupku¹⁵⁶.

Sud može u toku krivičnog postupka ili po njegovom okončanju, bez obzira na vrstu odluke koju je donio, uputiti oštećenog, odnosno lice koje je podnijelo imovinskopravni zahtjev i okrivljenog da pokušaju da svoj sporni odnos koji je predmet tog zahtjeva riješe u postupku posredovanja u skladu sa zakonom kojim se uređuju pravila postupka posredovanja¹⁵⁷. Takođe, ZKP propisuje da državni tužilac u slučajevima odlaganja krivičnog gonjenja može sprovesti postupak posredovanja između oštećenog i osumnjičenog, u pogledu otklanjanja štetne posljedice nastale izvršenjem krivičnog djela ili da naknade pričinjene štete, kao i ispunjenja dospelje obaveze izdržavanja, odnosno druge obaveze utvrđene pravosnažnom sudskom odlukom¹⁵⁸.

Ako je u krivičnom postupku usvojen imovinskopravni zahtjev oštećenog, sud će izreći oduzimanje imovinske koristi samo ukoliko ona prelazi dosuđeni imovinskopravni zahtjev oštećenog u tom iznosu¹⁵⁹.

U kontekstu reparacije (odštete) žrtava krivičnih djela sa elementima nasilja, naročito bitan propis je Zakon o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja¹⁶⁰ koji je stupio je na snagu 15.07.2015. godine, ali je njegova primjena odložena sve do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji¹⁶¹. Prema ovom Zakonu, sredstva za isplatu naknada i troškova postupka za

¹⁵⁵ Čl. 243 st. 1 ZKP.

¹⁵⁶ Čl. 239 st. 2 ZKP-a.

¹⁵⁷ Čl. 239 st. 5 ZKP-a.

¹⁵⁸ Čl. 272 st. 4 ZKP-a.

¹⁵⁹ Čl. 114. KZ.

¹⁶⁰ Zakonom je predviđeno da žrtva može da ostvari naknadu izgubljene zarade, naknadu troškova zdravstvene zaštite, troškova liječenja i boravka u bolnici, naknadu troškova sahrane (čl. 4 st. 1 ZNSŽKDN). Ukoliko je nastupila smrt žrtve, lice koje je žrtva izdržavala, u skladu sa zakonom kojim se uređuju porodični odnosi, pored prednje nabrojanog, ima pravo i na naknadu zbog gubitka zakonskog izdržavanja (čl. 4 st. 2 ZNSŽKDN).

¹⁶¹ Čl. 44 ZNSŽKDN.

ostvarivanje prava na naknadu obezbjeđivaće se u budžetu Crne Gore¹⁶², a u svrhu informisanja i poučavanja žrtve o pravu na naknadu policija, državno tužilaštvo i sudovi biće dužni da žrtvi, odnosno izdržavanom licu, daju informacije o pravu na naknadu i o organu kojem se mogu obratiti radi ostvarivanja tog prava¹⁶³.

Sudska praksa

Kada su u pitanju prava oštećenih u krivičnim postupcima, predmeti Vrhovnog suda Crne Gore (period 2016-2019. godine) u najvećem broju slučajeva odnose se na imovinskopravni zahtjev oštećenog, pravo na suđenje u razumnom roku i legitimaciju oštećenog kao tužioca na podnošenje zahtjeva za zaštitu zakonitosti.

Tako u presudi Kzz. br. 21/16 od 13.12.2016. godine, Vrhovni sud Crne Gore (VSCG) zaključuje da su nižestepeni sudovi dosudili imovinskopravni zahtjev, iako nije bilo opredijeljenog predloga oštećenog privrednog društva, nepravilno primjenjujući odredbe čl. 234, 235, 236 i 239 ZKP-a, usljed čega je valjalo preinačiti nižestepene presude u dijelu odluke o imovinskopravnom zahtjevu, tako što se oštećeno privredno društvo upućuje da imovinskopravni zahtjev ostvaruje u parnici. Takođe, u Presudi Kzz. br. 4/18 od 17.04.2018. godine, VSCG je utvrdio da su nižestepeni sudovi prekoračili ovlašćenja koja su imali u skladu sa odredbom člana 239 stav 2 ZKP-a, kada su odlukom o imovinskopravnom zahtjevu da oštećenoj dosude i naknadu štete, iako se imovinskopravni zahtjev oštećene odnosio na poništaj pravnog posla i povraćaj stvari.

U razgovoru sa predstavnicima Vrhovnog državnog tužilaštva i Vrhovnog suda Crne Gore, dobijena je informacija da sudovi u najvećem broju slučajeva oštećenog upućuju da svoja prava po osnovu imovinskopravnog zahtjeva ostvari u parničnom postupku.

¹⁶² Čl. 5 ZNŠŽKDN.

¹⁶³ Čl. 26 st.1 ZNŠŽKDN.

DIO III: Usklađenost

Osnovne napomene

Na osnovu prethodnih dijelova analize može se zaključiti da crnogorsko zakonodavstvo sadrži značajan broj odredbi kojima se definiše položaj oštećenog u krivičnom postupku. Ove odredbe regulišu kako oblast pristupa pravdi, podrške i zaštite žrtve, tako i oblast ostvarivanja reparacija (odštete). Značajan broj njih korespondira sa zahtjevima postavljenim međunarodnim dokumentima kao i praksom ESLJP u ovoj oblasti. U određenim sferama izrađene su i strategije¹⁶⁴ sa ciljem detaljnijeg planiranja rješenja. Pa ipak, vidljivo je da u brojnim situacijama dolazi do preklapanja pojedinih odredbi, kao i da su određena pitanja, ponekad i na različiti način, regulisana u velikom broju različitih dokumenata. Čini se da dio ovih problema proističe iz činjenice da se barem za sada nije pristupilo sačinjavanju sveobuhvatne nacionalne strategije, koja bi omogućila sistematsko planiranje budućih koraka u pristupu podršci, zaštiti i učestvovanju žrtava u krivičnom postupku.

Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)

Kada je riječ o statusnim pitanjima, i dalje jedan od osnovnih problema predstavljaju terminološke neusaglašenosti, a na prvom mjestu nedostatak sveobuhvatne definicije žrtve. Zasnovan na tradicionalnom konceptu naslijeđenom iz procesnog sistema prethodne Jugoslavije, ZKP ne poznaje izraz „žrtva”, i zadržava se na uobičajenom izrazu „oštećeni.” Iako između dva pojma postoje brojne sličnosti, potrebno je imati na umu da se ova dva pojma ne poklapaju u potpunosti, ostavljajući tako prostor za različita tumačenja i primjenu. Tako, saglasno Direktivi 2012/29/EU pojam žrtve obuhvata isključivo fizička lica¹⁶⁵, dok je kod oštećenog riječ i o fizičkim i o pravnim licima¹⁶⁶. Pored toga, potrebno je uočiti da je pojam *oštećenog* u ZKP prvenstveno procesnog karaktera, imajući na umu da je definisan na prvom mjestu pravima i dužnostima koja ova kategorija učesnika ima u krivičnom postupku, dok je kod pojma *žrtve* akcenat na sadržinskom aspektu, koji u prvi plan stavlja štetu koju je određeno lice pretrpjelo usljed izvršenja određenog krivičnog djela. Sa druge strane, kao što je istaknuto, konfuziji u ovoj oblasti doprinosi činjenica da drugi zakoni, poput KZ, pored pojma *oštećeni* poznaju i pojam žrtve, s tim što ovaj nije jednako postavljen. Način na koji je to učinjeno u KZ, ostavlja dilemu da li se pod pojmom žrtve ovdje mogu podvesti i pravna pored fizičkih lica imajući na umu da to nije izričito navedeno, dok se u ZNSŽKDN uvodi precizan ali

¹⁶⁴ Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2017-2012); Strategija zaštite od nasilja u porodici (2016-2020) i Strategija za borbu protiv trgovine ljudima (2019-2024).

¹⁶⁵ Čl. 2. par. 1. (a) (i).

¹⁶⁶ Čl. 22. st. 1 t. 5 ZKP.

ipak drugačiji pojam žrtve koji ne korelira u potpunosti ni sa jednom od naprijed navedenih definicija.

Sličnu terminološku nedoumicu mogu stvarati i određenja termina „dijete” i „maloljetnik”, gdje se u aktuelnom crnogorskom zakonodavstvu pod prvim podrazumijeva lice mlađe od četrnaest godina¹⁶⁷, a pod drugim osoba mlađa od osamnaest godina¹⁶⁸. U ovom dijelu postoji neusaglašenost sa terminologijom Direktive 2012/29/EU gdje se pod pojmom „dijete” podrazumijeva svaka osoba mlađa od osamnaest godina¹⁶⁹.

Međutim, i druga terminološka određenja u pojedinim slučajevima stvaraju nedoumice. Tako na primjer, imajući na umu određivanje momenta od kojeg se smatra da je u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Crne Gore krivični postupak započeo¹⁷⁰ ostaje nejasno da li su prava žrtve zaštićena već od trenutka podnošenja prijave, kako to zahtjeva tačka 22 preambule (recital 22) Direktive 2012/29/EU ili to ipak, imajući na umu postojeće rješenje, nije slučaj.

Kada je riječ o mogućnostima za ostvarivanje prava na efektivno učestvovanje u krivičnom postupku, vidljivo je da je oštećenom kao učesniku u krivičnom postupku omogućeno pravo na upotrebu sopstvenog jezika (čl. 8. st. 2 ZKP). Međutim, imajući na umu prethodno iznijetu nedoumicu, ostaje pitanje da li su ovim pravom obuhvaćene i faze postupka koje prethode momentima koji po ZKP označavaju početak krivičnog postupka ili to nije slučaj. U ostvarivanju ovog prava čini se da nedostaju i određeni funkcionalni aspekti. Tako, barem za sada, postojećim pravilima nije predviđeno ustanovljavanje efikasne mreže lako dostupnih tumača (prevodilaca) koji bi u određenim, naročito hitnim slučajevima sopstvene usluge mogli pružati i putem telefona ili video konferencijske veze. Među postojećim pravilima ne nalaze se ni ona koja omogućavaju žrtvama pravo na izbor tumača, kao ni odredbe kojima bi se efektivno implementirala odredba člana 3 st. 1 Direktive 2012/29/EU koja previđa generalno pravo žrtve da razumije i da je razumiju od prvog kontakta sa odgovarajućim nacionalnim organima. Naime, riječ je o pravu širem od prava na upotrebu sopstvenog jezika i prava na prevođenje, imajući na umu da, primjera radi, uključuje i pravo na multiligualna obavještenja o osnovnim pravima, verzije obavještenja za slabovide i slijepe, obavještenja prilagođena djeci i slično.

Kada je o pravu na pristup pravdi riječ, primjetno je da, uprkos činjenici da je za oštećenog predviđen značajan broj procesnih instrumenata, jedan broj odredbi ipak donekle ograničava

¹⁶⁷ Čl. 142. st. 7.

¹⁶⁸ Čl. 142. st. 8.

¹⁶⁹ Čl. 2. par. 1. (a) (c).

¹⁷⁰ Čl. 19a ZKP.

realno ostvarivanje ovih mogućnosti u postupku. Tako, primjera radi, uprkos činjenici da je oštećenom omogućeno da aktivno učestvuje u istrazi predlažući dokaze i prisustvujući dokaznim radnjama, tokom pripreme analize, u razgovoru sa stručnjacima koji se bave praktičnim radom, zaključeno je da u praksi nerijetko dolazi do toga da oštećeni i njegov punomoćnik ne budu obaviješteni o dokaznim radnjama koje državni tužilac preduzima tokom istrage i u pogledu kojeg prisustvovanja imaju pravo. Takođe, u ZKP je izostavljena obaveza suda da optužnicu dostavi oštećenom (čl. 299. ZKP), kao i da ga pozove na ročište povodom njene kontrole (čl. 293 ZKP). Iako se može pretpostaviti da je *ratio legis* ovakvog rješenja u obezbjeđivanju veće efikasnosti postupka, te uvjerenju da će interese oštećenog u ovoj fazi postupka zastupati državni tužilac, ono je ipak teško razumljivo, naročito ako se ima na umu pravo oštećenog da protiv odluke suda o obustavi postupka po osnovu kontrole optužnice izjavi žalbu, pa da u određenim slučajevima na takav način i preuzme krivično gonjenje¹⁷¹. Iz toga proizlazi da jedinu mogućnost koja oštećenom stoji na raspolaganju u ovakvim slučajevima predstavlja samostalno informisanje o toku predmeta u fazi optuženja, vršenje uvida i kopiranje spisa.

Slična je situacija i sa procedurom vezanom za zaključenje sporazuma o priznanju krivice, iz koje je takođe u značajnoj mjeri isključen oštećeni. Predviđeno je, naime, da dogovor, čak i kada je riječ o troškovima krivičnog postupka i imovinskopравnom zahtjevu koji direktno tangiraju oštećenog, državni tužilac i okrivljeni mogu postići bez njegove prethodno zatražene saglasnosti. Iako je predviđena obaveza suda da o ročištu obavijesti oštećenog i njegovog punomoćnika (čl. 302 st. 5 ZKP), kao i da prije prihvatanja sporazuma utvrdi da njime nisu povrijeđena prava oštećenog (čl. 302. st. 8. t. 4 ZKP), evidentno je da oštećenom u ovoj fazi postupka nije u punoj mjeri omogućeno učestvovanje i uticanje na donošenje odluka koje se tiču njegovih prava.

Kada je o glavnom pretresu riječ, prava oštećenog ostvarena su prvenstveno kroz mogućnost aktivnog učestvovanja u postupku (postavljanje pitanja okrivljenom, svjedocima i vještacima, iznošenje primjedbi i objašnjenja u pogledu njihovih iskaza i davanje drugih izjava i predloga (član 58 stav 2 ZKP-a)). Međutim, pitanje efektivnog učešća i predstavljanja sopstvenog slučaja, može se postaviti i iz ugla realnog uticaja koji prisustvo oštećenog, njegov iskaz i predlozi, ostvaruje na tok i ishod postupka. U tom smislu, iako je oštećeni taj koji ima pravo na završnu riječ nakon državnog tužioca¹⁷², treba istaći da ne postoji izričito predviđena obaveza da se posluša izjašnjenje oštećenog o uticaju koji je djelo imalo na njega, što bi imalo

¹⁷¹ Ako je protiv odluke suda o obustavi postupka žalbu izjavio samo oštećeni, a žalba bude usvojena smatraće se da je izjavljivanjem žalbe oštećeni preuzeo gonjenje (čl. 297. st. 2 ZKP).

¹⁷² Čl. 361. ZKP.

naročit značaj u postupku određivanja krivične sankcije. Takođe je upitno u kojoj mjeri sudije, čak i kada oštećeni samoinicijativno odluči da dio izlaganja posveti ovom uticaju, ovakva svjedočenja uzimaju u obzir prilikom donošenja konačne odluke.

Na određene nedosljednosti kada je riječ o pravu na informaciju ali i efektivno učestvovanje u postupku, nailazimo i u kasnijim fazama procedure. Tako je dostavljanje ovjerenog prepisa presude oštećenom bez njegove izričite inicijative, predviđeno isključivo u situaciji u kojoj oštećeni ima pravo na žalbu (čl. 378 st. 5 ZKP)¹⁷³. Kako je riječ o ograničenom broju situacija (čl. 382. st. 4. ZKP), proizlazi da u značajnom broju slučajeva oštećeni neće biti obaviješten o načinu na koji je postupak okončan i da će i ovdje biti oslonjen isključivo na sopstveni angažman i interesovanje. Pored toga, ako u postupku nema svojstvo ovlašćenog tužioca, oštećenom neće biti dostavljen primjerak izjavljene žalbe (čl. 390. st. 1 ZKP), jednako kao što za razliku od stranaka i branioca, neće od strane suda biti obaviješten ni o sjednici vijeća u drugostepenom postupku (čl. 393. st. 1 ZKP).

Pravo na besplatnu pravnu pomoć predstavlja jedno od osnovnih mehanizama kada je riječ o učesnicima u postupku koji zbog složene materijalne situacije ne bi bili u mogućnosti da efikasno ostvare svoja prava. Kao što je navedeno, ZBPP u tom smislu predviđa čitav set pravila. Međutim, pitanje koje se postavlja je u kojoj su ove mogućnosti zaista dostupne učesnicima u postupku kojima su namijenjene i da li je količina birokratskih zahtjeva koja se pred njih postavlja takva da će u značajnom broju slučajeva predviđena prava suštinski biti neostvariva. Takođe je pitanje da li su i u kojoj mjeri oštećeni blagovremeno informisani o ostvarivim pravima u ovoj oblasti.

Uprkos napretku koji je ostvaren u ovoj oblasti, neophodno je uložiti dodatne napore kako bi se žrtvama obezbijedila "kvalitetnija i pristupačnija pravna pomoć", što je prepoznato i u izvještaju Evropske komisije za Crnu Goru za 2019. godinu. Analize mnogih nevladinih organizacija, nedvosmisleno ukazuju na "potrebu kvalitetnijeg informisanja žrtava nasilja o mogućnosti korišćenja pravne pomoći, na koji način se žrtvama omogućava ravnopravno učešće, a postupci pred sudovima i odluke sudija čine efikasnijim i kvalitetnijim"¹⁷⁴. Naročito zabrinjava o podatak da je broj korisnika besplatne pravne pomoći od strane žrtava krivičnog

¹⁷³ Oštećenom koji nema pravo na žalbu prepis presude će se dostaviti samo u slučaju ako je državni tužilac na pretresu odustao od gonjenja, a oštećeni nije prisutan na glavnom pretresu.

¹⁷⁴ "Besplatna pravna pomoć za žrtve porodičnog nasilja", SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica

djela nasilja u porodici nizak, pa je u 2018 godini to pravo ostvareno u ukupno 29 predmeta, što je 6,14%.¹⁷⁵

Naposljetku, kada je riječ o troškovima krivičnog postupka, postojeća procedura nerijetko ostavlja oštećenog u situaciji dodatnog angažovanja, tokom kojeg je potrebno od okrivljenog koji je oglašen krivim, naplatiti angažovane troškove. Sve ovo u praksi dovodi do odlaganja ove naplate, a nerijetko i do potpune nemogućnosti njenog ostvarenja. Čak i kada je riječ o troškovima prevoza, ne postoji efikasan mehanizam koji bi omogućavao da ovi budu prioritetno i unaprijed plaćani od strane suda na način na koji je to previđeno u Direktivi 2012/29/EU (Čl. 14, recital 47).

Podrška i zaštita oštećenih

Kao što je u prethodnom dijelu analize predstavljeno, crnogorsko zakonodavstvo sadrži veliki broj odredbi koje su namijenjene obezbjeđivanju podrške i zaštite oštećenih u krivičnom postupku. Pa ipak, uprkos tome, uočavaju se određeni nedostaci kada je riječ o sveobuhvatnom pristupu. Tako ovdje treba uočiti da se, uprkos postojanju službi za pružanje podrške oštećenima i svjedocima koje postoje pri osnovnim i višim sudovima u Crnoj Gori, kao i sudovima za prekršaje, osjeća nedostatak posebne nacionalne službe ove vrste. Naime, postojećim međunarodnim dokumentima predviđena je potreba pružanja prilagođene, sveobuhvatne asistencije žrtvi od najranije faze postupka, što službe pri sudovima, po svojoj prirodi, nisu u mogućnosti da ostvare.

Pored toga, pojedina zakonska rješenja ili njihov izostanak kao i način na koji se ova manifestuju u praksi sudova i tužilaštava, u određenim slučajevima mogu dovesti u pitanje realni položaj oštećenog kada je riječ o pravu na privatnost, zaštitu od sekundarne viktimizacije i zaštitu najranjivijih kategorija žrtava.

Tako primjera radi, ostaje pitanje u kojoj mjeri je obaveza nametnuta državnim organima, medijima, udruženjima građana, javnim ličnostima i drugim licima da svojim javnim izjavama o krivičnom postupku koji je u toku ne vrijeđaju prava oštećenog, realno sprovodiva u praksi i kakve su stvarne mogućnosti sankcionisanja njenog kršenja. Nedavno istraživanje o zaštiti prava na privatnost u izvještavanju medija o nasilju nad ženama¹⁷⁶, ukazuje na to da se u izvještavanju po pravilu objavljuju imena i prezimena žrtve i osumnjičenog, kao i da je redovno

¹⁷⁵ *Analiza odobrenih slučajeva besplatne pravne pomoći i potrebnih sredstava za finansiranje na godišnjem nivou za period 1. januar - 1. oktobar 2018. godine, Ministarstvo pravde Crne Gore*

¹⁷⁶ D. Pejović, *Etički izazovi u zaštiti prava na privatnost u izvještavanju medija o nasilju nad ženama - senzacionalizam ispred etičnosti?*, Institut za medije Crne Gore, Podgorica, 2018. Izvještaj je izrađen u okviru projekta „Respekt - Za podizanje etičkih standarda u medijima i povjerenja građana u etičke medije”, uz podršku Evropske unije.

prisutno opisivanje šokantnih prizora i detalja iz privatnog života, pri čemu je uočeno da uprkos navedenom, samoregulacijski organi u posmatranom periodu nisu imali nijedan prigovor niti žalbu na izvještavanje ovog tipa. Ukazano je, međutim, da čak i kada se u tekstovima koriste inicijali, ovo ne znači puno, ako se uz ove navode informacije o prebivalištu, rodbini, komšijama i drugim licima, što sve u malim crnogorskim mjestima brzo dovodi do povezivanja ovih podataka sa konkretnom osobom¹⁷⁷.

Pored toga, tokom pripreme analize i posjete crnogorskim institucijama, zaključeno je da u većini crnogorskih sudova ne postoje dovoljni uslovi za odvojene ulaske oštećenih i okrivljenih niti posebne prostorije za čekanje samih suđenja. Takođe je utvrđeno da barem za sada, ne postoje planovi za izgradnju sudova sa ovako izdvojenim prostorijama. Slična situacija je i u tužilaštvima. U Izvještaju o radu Stručne službe Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore za 2018. godinu navedeno je da ni u jednom tužilaštvu u Crnoj Gori ne postoje čekaonice za djecu (koje štite djecu od izloženosti pogledima, pitanjima drugih lica; sa sadržajima primjerenim djeci; stručnom podrškom), te da je Stručna služba, u martu 2018. godine, inicirala planiranje prostorija za rad u Stručnoj službi i prostorija za audiovizuelno saslušanje primjereno potrebama djeteta, kao i čekaonice za djecu u okviru projekta nove zgrade državnog tužilaštva. Nedostatak adekvatne tehnike u sudovima i tužilaštvima dodatno usložnjava ovaj problem, tako da su saslušanja izvedena na ovaj način i dalje rijetkost. Tako je prema izveštaju ove službe putem audiovizuelne tehnike primjerene potrebama djeteta i uz pomoć Stručne službe u 2018. godini saslušano šestoro djece (pet žrtvi i jedan svjedok), od kojih je jedno (jedna žrtva) ponovo saslušana na sudu, putem audiovizuelne tehnike primjerene potrebama djeteta. Putem audiovizuelne tehnike primjerene potrebama djeteta saslušano je i 1 dijete - žrtva koje je bilo evidentirano i procijenjeno u 2017. godini. Pri tom, stručna služba u izveštaju za rad u 2018. godini ukazuje da su prostorije za snimanje djece opredijeljene u opšte poznatim nedostajućim prostornim kapacitetima svih tužilaštava, imajući na umu da su ove prostorije istovremeno i prostor za rad službenika Stručne službe.

Međutim, pored tehničkih, i pojedine procesne odredbe dovode u pitanje realnu ostvarivost zaštite od sekundarne viktimizacije žrtve. Tako član 102 stav 1 ZKP-a predviđa mogućnost suočavanja okrivljenog sa svjedokom ili drugim okrivljenim, ako se njihovi iskazi ne slažu u pogledu važnih činjenica, ne praveći bilo kakve izuzetke kada je riječ o posebno osjetljivim žrtvama, poput onih u postupcima za krivična djela protiv polne slobode ili pak nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. U ovakvim i sličnim situacijama, kako bi se spriječila povreda prava oštećenog, nužno bi bilo primijeniti posebne odredbe o procesnoj zaštiti svjedoka, iz

¹⁷⁷ Intervju sa Biljanom Zeković, SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Podgorica. Intervju e-poštom 30. avgusta 2018, *Ibid*.

člana 113, 120 i 121 ZKP. Na sličan način, neke od odredbi ostavljaju prostora za nedoumice. Tako je na primjer čl. 113. st. 5 ZKP predviđeno da oštećeni koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode, kao i dijete koje se sasluša kao svjedok ima pravo da svjedoči u odvojenoj prostoriji pred sudijom i zapisničarem. S obzirom da ZKP ne daje definicije izraza “maloljetno lice” i “dijete”, nameće se pitanje da li se u ovom slučaju misli na dijete starosti do 14. godine, u smislu odredbi Zakona o postupanju prema maloljetnicima, ili zapravo na sva maloljetna lica, bez obzira na uzrast.

Pojedina od zakonom predviđenih prava ograničena su tehničkim, kadrovskim i organizacionim mogućnostima koja pojedinim sudovima stoje na raspolaganju. Tako je pravo oštećenog koji je žrtva krivičnog djela protiv polne slobode da ga sasluša i postupak vodi sudija istog pola, ostvarivo isključivo ako to omogućava kadrovski sastav suda (član 58 stav 4 ZKP-a).

Poseban problem kada je o zakonskim rješenjima riječ predstavlja nepostojanje izričito predviđenog prava oštećenog da bude blagovremeno obaviješten o činjenicama od značaja za njegovu bezbjednost, kao što su podaci o pritvaranju okrivljenog, njegovom puštanju ili bjekstvu. Ista je situacija i kada je riječ o podacima koji se tiču lica koja se nalaze na izdržavanju kazne, gdje se okrivljeni ne obavještava o činjenicama vezanim za stupanje osuđenog na izdržavanje, niti o njegovom planiranom ili prijevremenom otpustu ili bjekstvu sa izdržavanja. U tom kontekstu treba posmatrati i odsustvo prava oštećenog da kada je zainteresovan i naročito u situaciji kada postoje okolnosti koje ukazuju da će okrivljeni ponoviti krivično djelo ili dovršiti pokušano krivično djelo ili da će učiniti krivično djelo kojim prijeti, uz državnog tužioca i branioca, prisustvuje saslušanju okrivljenog o razlozima za određivanje pritvora (čl. 176. st. 2. ZKP).

Reparacije

Korpus prava obuhvaćenih pojmom reparacije crnogorsko zakonodavstvo uglavnom prevodi na pravo žrtve na obeštećenje. U tom smislu predviđen je mehanizam za ostvarivanje prava na odštetu oštećenog i u okvirima krivičnog postupka, kroz podnošenje imovinskopravnog zahtjeva. Međutim, postavlja se pitanje mjere u kojoj je ovo pravo zaista ostvarivo u praksi crnogorskih sudova. U razgovoru sa predstavnicima Vrhovnog suda Crne Gore i Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore¹⁷⁸ dobili smo potvrdu da u veoma malom broju predmeta sudovi odlučuju o osnovanosti i visini imovinskopravnog zahtjeva oštećenog. Naime, u najvećem broju slučajeva, sud oštećene upućuje da svoj imovinskopravni zahtjev mogu postaviti u

¹⁷⁸ Prva radna posjeta Crnoj Gori, 29. novembra 2019.

posebnom - parničnom postupku, čak i u situacijama u kojima je bilo dovoljno podataka za donošenje odluke. Sve to dovodi do dodatnog angažovanja vremena i resursa lica kojima je, bez njihove krivice, šteta već nanijeta, dovodeći ih u još nepovoljniji položaj. Izvjesno je da ovakvoj praksi pogoduje odredba koja ne zahtijeva odlučivanje o imovinskopравnom zahtjevu oštećenog u situaciji u kojoj bi ovo znatno odugovlačilo krivični postupak. Predviđeno je da će se, kada zaključi da bi raspravljanje ove vrste štetilo efikasnosti, sud ograničiti samo na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano¹⁷⁹. Kako je shvatanje angažovanja koje bi „znatno odugovlačilo postupak” podložno sudskoj procjeni, i kako ne postoje precizniji kriterijumi na osnovu kojih bi ova bila vršena, jasno je da sudije ovaj posao doživljavaju kao nepotrebnu dodatnu aktivnost, i razumljivo je da je kao takvu u većini slučajeva izbjegavaju. Navedena činjenica, kao i nepostojanje mogućnosti da oštećeni svoje potraživanje naplati unaprijed iz posebnog fonda, nakon čega bi potraživanje bilo naplaćeno od okrivljenog, dovodi do zaključka da je mehanizam za obeštećenje u razumnom roku u crnogorskim sudovima ozbiljno doveden u pitanje i da problem ove vrste postoji.

Interesantna je u tom pogledu i odredba ZKP koja predviđa mogućnost suda da, bez obzira na vrstu odluke koju je donio, uputi oštećenog, odnosno lice koje je podnijelo imovinskopравni zahtjev i okrivljenog da pokušaju da svoj sporni odnos koji je predmet zahtjeva riješe u postupku posredovanja (medijacije)¹⁸⁰. Potrebno je imati na umu da bi neselektivna primjena medijacije bez vođenja računa o specifičnostima određenih krivičnih djela koju ovakva odredba ne isključuje, mogla naročito u određenim slučajevima pogodovati sekundarnoj viktimizaciji oštećenih. Pored toga, uočava se da ne postoji koordinisani nacionalni pristup umrežavanju onih koji pružaju podršku restorativnoj pravdi, uključujući medijatore i ostale službe, kao ni posebna kontrola procesa medijacije i onih koji je obavljaju uz puno obavješćavanje žrtava o svim aspektima i posljedicama.

Takođe je uočljivo da i pojedine procesne odredbe posredno ograničavaju pravo oštećenog na zaštitu imovinskih interesa u postupku. Tako, na primjer, odredbe članova 85–88 ZKP-a isključivo državnom tužiocu daju pravo da predlaže privremeno oduzimanje imovinske koristi i predmeta koji se po Krivičnom zakoniku imaju oduzeti ili mogu poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku. Na taj način, oštećenom čiji imovinskopравni zahtev u određenim slučajevima upravo prioritarno može biti naplaćen iz ovih sredstava (čl. 114. KZ) može biti oduzeto značajno sredstvo za zaštitu imovinskih interesa u ranim fazama krivične procedure.

¹⁷⁹ Čl. 238 st. 2 ZKP.

¹⁸⁰ Čl. 239. st. 5 ZKP.

Naposljetku, u kontekstu reparacije (odštete) žrtava krivičnih djela sa elementima nasilja, naročito bitan propis je Zakon o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja, koji je stupio je na snagu 15. jula 2015. godine. Kao što je navedeno, ovim zakonom predviđen je čitav niz savremenih instituta, poput mogućnosti naknade žrtve krivičnih djela sa elementima nasilja iz budžetskih sredstava, pravovremenog informisanja žrtve o mogućnostima koje joj stoje na raspolaganju i organu kojem se mogu obratiti u cilju ostvarivanja tog prava, komisije koja odlučuje o pravu na naknadu i slično. Međutim, primjena navedenog propisa odložena je sve do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, zbog čega ostaje neizvjesno da li će i kada ovaj Zakon biti u primjeni. Pored toga, i pojedine odredbe ovog zakona ostavljaju prostor za pitanje ispunjenosti i usaglašenost sa Direktivom 2004/80/EC. Tako, na primjer, odredba čl. 26. Zakona i dalje ostavlja dilemu u pogledu organa koji će služiti kao centralna tačka kontakta, kako je to predviđeno u čl. 16. Direktive, imajući na umu da se u čl. 26. pominju policija, Državno tužilaštvo, sudovi i Ministarstvo pravde.

DIO IV: Preporuke

Učestvovanje u postupku (prava i dostupnost informacija)

Kao što je u prethodnom dijelu navedeno, uprkos brojnim odredbama koje regulišu prava oštećenog u krivičnom postupku, u crnogorskom zakonodavstvu i praksi i dalje se osjeća nedostatak sistematičnog pristupa. U tom smislu, čini se da bi u narednom periodu na prvom mjestu trebalo pristupiti sačinjavanju sveobuhvatne nacionalne strategije u ovoj oblasti koja bi uključila sve relevantne učesnike (sud, tužilaštvo, policija, stručne službe, NVO sektor) i koja bi preciznije opredijelila zadatke i odgovornosti brojnih činilaca u ovom procesu, uključujući i državu i njene aktivnosti na podršci organizacijama civilnog sektora koje su uključene u proces. Ovakva strategija omogućila bi uspostavljanje jasnije koordinacije brojnih učesnika imajući na umu da je vidljivo postojanje preklapanja u zadacima i djelovanju, ali i oblasti koje nisu u dovoljnoj mjeri pokrivene. Pored toga, strategijom bi jasnije i sistematičnije bili određeni tipovi treninga i punog razumijevanja koncepta žrtve i njenog značaja u postupku. Pored toga, činjenica je da Direktiva o pravima žrtava još uvijek nije implementirana u crnogorsko zakonodavstvo iako je u većem broju zakonodavnih odredbi ova namjera označena. Stoga bi, oslanjajući se na Uputstvo DG Justice¹⁸¹ trebalo što prije pristupiti njenoj implementaciji, bilo kroz izmjene postojećih zakona ili donošenje posebnog, sveobuhvatnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku.¹⁸²

Poseban problem i dalje predstavlja nedostatak kompletne i jasne definicije žrtve, naročito u osnovnom procesnom zakoniku - ZKP. Ovakav pristup i oslanjanje na raniju terminologiju (oštećeni) stvara konfuziju, naročito imajući na umu da neki noviji zakoni uvažavaju ovo razlikovanje. Zbog toga bi bilo korisno učiniti terminološko ujednačavanje gdje bi za polaznu osnovu trebalo uzeti definiciju sadržanu u Direktivi 2012/29/EU. Zajedno sa ovim, u skladu sa direktivom, u ZKP bi trebalo jasno odrediti da je, kada je o žrtvi riječ, momenat prijavljivanja krivičnog djela obuhvaćen kontekstom krivičnog postupka, što sada, saglasno članu 19a, nije slučaj. Pored toga, terminologiju ZKP potrebno je uskladiti tako da se pod pojmom „dijete” u skladu sa Direktivom 2012/29/EU podrazumijeva svaka osoba mlađa od osamnaest godina.

Uprkos brojnim odredbama kojima su regulisana njihova prava, žrtve u Crnoj Gori još uvijek nemaju potpun i sistematičan pristup informacijama o pravima koja im pripadaju. Takođe se čini da benefiti elektronske dostave informacija i dokumenata u ovoj oblasti još u uvijek nisu u

¹⁸¹ DG Justice Guidance Document.

¹⁸² U komentarima na nacrt Analize predstavnici Ministarstva pravde Crne Gore obavijestili su autore da je Crna Gora u procesu formiranja Radne grupe za izradu Nacrta zakona o izmjenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, te da je planirano usaglašavanje i sa ovom Direktivom.

punoj mjeri iskorišćeni. U tom smislu, valjalo bi ustanoviti nacionalne prakse za obavješćavanje, kako usmenim tako i pisanim putem na jeziku dostupnom žrtvi. Potrebno je detaljnije i kompletnije predvidjeti pravo žrtve na informaciju i razumijevanje koje predviđa čl. 3 i 4. Direktive 2012/29/EU. Jednu od mogućnosti koja bi generalno olakšala komunikaciju i ispunjavanje ovih obaveza, predstavljalo bi ustanovljavanje *one stop shop* agencije za žrtve po ugledu na Istanbulsku konvenciju. Posebnu pažnju bi trebalo posvetiti sada nedostajućim mogućnostima žrtve da u skladu sa polom odabere tumača, kao i omogućavanju kontakta sa tumačem putem telefona ili videokonferencijske veze u hitnim slučajevima.¹⁸³

Kada je riječ o pravima u postupku, trebalo bi preispitati odredbe zakona koje su u prethodnom poglavlju analizirane i kod kojih je uočeno da ograničavaju prava žrtava. Da bi oštećeni bio u mogućnosti da efektivno koristi svoja prava i preduzima adekvatne procesne korake, potrebno je da u svakom trenutku ima punu informaciju o toku i dinamici postupka. U tom smislu, potrebno je proceduralno obezbijediti prisustvovanje oštećenog i njegovog punomoćnika radnjama kojima ovi u toku postupka mogu da prisustvuju, kao i obaveznu dostavu akata (optužnica, presuda, izjavljena žalba) koji se tiču i njegovih prava i interesa. Smatramo da je neophodno proceduralno predvidjeti obavezno izjašnjavanje oštećenog o troškovima krivičnog postupka i imovinskopравnom zahtjevu u postupku zaključenja sporazuma o priznanju krivice, kao i olakšati proceduru vezanu za naplatu troškova nastalih povodom učestvovanja u postupku, putem pojednostavljene procedure prioritetnog avansnog plaćanja od strane suda kako je to previđeno u Direktivi 2012/29/EU (Čl. 14, recital 47).

Podrška i zaštita oštećenih

Crnogorsko zakonodavstvo i praksa u ovoj oblasti evidentno sadrže određene manjkavosti tako da postoji prostor za poboljšanja.

U tom smislu, mišljenja smo da bi bilo korisno oformiti posebnu nacionalnu službu za podršku žrtvama. Ovakva služba bila bi usmjerena na pružanje sveobuhvatne, prilagođene asistencije od najranije faze postupka i bavila bi se sa viktimološkog aspekta procjenom individualnih potreba žrtve.

Prisutno kršenje prava na privatnost koje i dalje postoji u medijskom izvještavanju, naročito kada je riječ o slučajevima rodno zasnovanog nasilja, zahtijeva brižljiviji odnos prema ovom problemu. Edukovanje i senzibilizacija novinara i urednika, izrada priručnika i dopuna

¹⁸³ U komentarima na nacrt Analize predstavnici Vrhovnog suda Crne Gore obavijestili su autore da se, iako navedena mogućnost nije propisana, u praksi vodi računa o polu prevodioca, naročito u postupcima zbog krivičnih djela protiv polnih sloboda.

profesionalnih kodeksa, promovisanje pozitivnih primjera izvještavanja u ovim slučajevima, te pokretanje šire debate o ovim pitanjima, mogle bi doprinijeti poboljšanju sveukupne slike.¹⁸⁴

U uslovima u kojim crnogorski sudovi funkcionišu, s hroničnim nedostatkom adekvatnog planski organizovanog prostora za odvojeni boravak oštećenih i drugih učesnika u krivičnom postupku u zgradama suda, adekvatni tretman oštećenih doveden je u pitanje. U tom smislu, strategijom bi u narednom periodu rekonstrukcije postojećih i izgradnje novih objekata, trebalo predvidjeti način na koji bi ovo pitanje bilo riješeno. Jedan od mogućih modela prevazilaženja ovog problema do postizanja adekvatnijih uslova, moglo bi biti i proširivanje postojeće odredbe čl. 113. st. 5 ZKP (svjedočenje iz odvojene prostorije) i na druge slučajeve u kojima je riječ o posebno osjetljivim žrtvama (npr. porodično nasilje, trgovina ljudima i sl.). Pored toga, kako podaci o broju predmeta u kojima je korišćena audiovizuelna tehnika za saslušanje ne ohrabruju, u narednom periodu bi posebnu pažnju trebalo posvetiti poboljšanju tehničkih uslova i ohrabrivanju sudija i tužilaca da ove što češće primjenjuju.¹⁸⁵

Kada je o procesnim odredbama riječ, potrebno je preispitati odredbe o mogućnosti suočavanja oštećenog i okrivljenog kada je riječ o posebno osjetljivim žrtvama kao što su one u postupcima za krivična djela protiv polne slobode ili pak nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti višestrukom, ponavljanom saslušavanju oštećenih, što predstavlja prilično čestu praksu koja nerijetko dovodi do sekundarne viktimizacije. Iako je ESP u odluci C-38/18 od 29. jula 2019. naveo da nacionalni propisi u skladu s kojim se žrtva kaznenog djela koja je prvi put bila saslušana pred prvostepenim krivičnim sudom čiji je sastav naknadno izmijenjen, nisu suprotni članovima 16. i 18 Direktive 2012/29/EU¹⁸⁶, istaknuto je da u ovakvim slučajevima nadležna nacionalna tijela trebaju sprovesti pojedinačnu ocjenu te žrtve radi utvrđivanja njenih posebnih potreba zaštite, te joj, prema potrebi, omogućiti korišćenje zaštitnih mjera propisanih u članovima 23. i 24. Direktive.¹⁸⁷ U tom smislu, mišljenja smo da bi u ZKP trebalo ograničiti broj saslušanja oštećenog na dva puta, uz posebno opravdane izuzetke koji moraju biti obrazloženi.

¹⁸⁴ U komentarima na nacrt Analize predstavnici Ministarstva pravde Crne Gore obavijestili su autore da je Vrhovni sud Crne Gore donio Komunikacioni protokol sudova u Crnoj Gori (KOPS).

¹⁸⁵ U komentarima na nacrt Analize predstavnici Ministarstva pravde Crne Gore obavijestili su autore da je ovaj problem prepoznat od strane nadležnih organa kroz Strategiju reforme pravosuđa za period 2019-2022. i Akcioni plan za implementaciju Strategije reforme pravosuđa za period 2019-2020, konkretno kroz Operativni cilj 5. (Unapređenje infrastrukture, dostupnosti i sigurnosti pravosudnih objekata, mjere 4.5.1, 4.5.2 i 4.5.3), Operativni cilj 6. (Unaprijediti pravosudnu infrastrukturu sa principom najboljeg interesa djeteta, mjera 4.6.1), ali i kroz Strategiju informaciono-komunikacionih tehnologija pravosuđa 2016-2020 i Akcioni plan za implemenatciju Strategije IKT 2016-2020, konkretno Operativni cilj 4. (Uspostavljanje elektronskih servisa za građane, pravna lica, institucije i međunarodne organizacije, mjera 4.3.).

¹⁸⁶ Par. 59.

¹⁸⁷ Par. 57.

Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti obezbjeđivanju mehanizama za blagovremeno obavješćavanje oštećenog o činjenicama koje proističu iz krivičnog postupka a koje mogu biti od značaja za njegovu bezbjednost. U tom smislu, smatramo da bi bilo potrebno i zakonski predvidjeti obavezu suda da oštećenog obavješćava o pritvaranju okrivljenog ili započinjanju izdržavanja kazne, te njegovom puštanju ili bjekstvu iz pritvorskih ili zavodskih ustanova. Jedan od mogućih načina bilo bi i ustanovljavanje posebnog mehanizma za obavješćavanje (*victims notification system*).

Pored toga, oštećenom je, u istom cilju, potrebno omogućiti prisustvovanje saslušanju okrivljenog na ročištu povodom donošenja odluke o pritvoru i da ovdje iznese sopstveno mišljenje.

Reparacije

Kao što je istaknuto, pravo na reparacije predstavlja više od prava na odštetu povodom učinjenog krivičnog djela. U tom smislu, trebalo bi afirmisati ostale aspekte reparacije, poput prava na restituciju, rehabilitaciju, satisfakciju i garancije neponavljanja krivičnog djela, koji su u ovom trenutku u crnogorskom zakonodavstvu i praksi zapostavljeni.

Kada je o pravu na odštetu riječ, vjerovatno najveći nedostatak postojećeg sistema tiče se realne mogućnosti oštećenog da efikasno u krivičnom postupku ovu odštetu ostvari. U najvećem broju slučajeva, čak i kada za to nije bilo stvarnih razloga, oštećeni bivaju upućeni da svoj imovinskopравни zahtjev ostvaruju u građanskom postupku. Ovome nesumnjivo pogoduje postojeća odredba ZKP koja ostavlja previše prostora diskrecionoj odluci suda o tome da li bi raspravljanje zahtjeva odugovlačilo postupak ili ne. Rješenje ovog izuzetno značajnog problema trebalo bi tražiti u obavezivanju sudova da o imovinskopравnom zahtjevu odluče uvijek kada je za to bilo dovoljno osnova, a posebno u situaciji u kojoj je sud u izreci osuđujuće presude precizno utvrdio vrijednost oduzete stvari ili nanijete štete. U ovakvim slučajevima, praksu žalbenih sudova trebalo bi usmjeravati u pravcu tretiranja izostanka ovakvih odluka, kao odluka o imovinskopравnom zahtjevu donijetom suprotno zakonu (čl. 389. st. 4. ZKP).

U sklopu rečenog, trebalo bi preispitati i neselektivno upućivanje oštećenih, naročito najugroženijih vrsta, na postupak medijacije, te bi u tom smislu trebalo predvidjeti određene izuzetke. U cilju omogućavanja što efikasnije zaštite imovinskih interesa oštećenog, trebalo bi predvidjeti njegovo pravo predlaganja privremenog oduzimanja imovinske koristi i predmeta koji se po Krivičnom zakoniku imaju oduzeti ili mogu poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku, što po sadašnjim rješenjima nije slučaj.

Naposljetku, trebalo bi preispitati odredbu po kojoj je primjena Zakona o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja odložena do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

DIO V: Tabelarni prikaz

EU <i>Acquis</i>	Nedovoljna usaglašenost CG zakonodavstva i prakse	Preporuke
Direktiva 2012/29/EU Član 1; Preambula, recital 9-14; DG JUSTICE GUIDANCE DOCUMENT related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU	Nepostojanje sveobuhvatne nacionalne strategije o položaju i pravima žrtve u krivičnom postupku	Pristupiti izradi sveobuhvatne nacionalne strategije o položaju i pravima žrtve u krivičnom postupku i uključiti u ovaj projekat ključne aktere (sud, tužilaštvo, policija, stručne službe, NVO sektor)
Direktiva 2012/29/EU	Direktiva o pravima žrtava još uvijek nije implementirana u crnogorsko zakonodavstvo iako je u većem broju zakonodavnih odredbi ova namjera označena.	Pristupiti punoj implementaciji Direktive 2012/29/EU. U zavisnosti od odluke izvršiti izmjene postojećih zakona ili donošenje posebnog, sveobuhvatnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku.
Direktiva 2012/29/EU Član 2/1/(a)	Nepostojanje jasne i sveobuhvatne definicije žrtve u ZKP. Neusaglašenost pojmova <i>oštećeni</i> i <i>žrtva</i> u različitim zakonima.	Zakonodavnim izmjenama i dopunama izvršiti definisanje pojma <i>žrtve</i> u ZKP i usaglasiti pojmove <i>oštećeni</i> i <i>žrtva</i> u različitim zakonima.

Direktiva 2012/29/EU Preambula, recital 22	Podnošenje krivične prijave od strane oštećenog nije obuhvaćeno pojmom krivičnog postupka (čl. 19a ZKP).	Izmjenom ZKP ili donošenjem posebnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku definisati da su prava žrtve zaštićena već od trenutka podnošenja prijave, kako to zahtjeva tačka 22 preambule (recital 22) Direktive 2012/29/EU.
Direktiva 2012/29/EU Član 2/1/(c)	Definicija djeteta u ZKP ne obuhvata sva lica mlađa od 18 godina.	Izmjenom ZKP ili donošenjem posebnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku definisati da se pod pojmom <i>djeteta</i> kada je riječ o žrtvi podrazumijevaju sva lica mlađa od 18 godina.
Direktiva 2012/29/EU Članovi 3 i 4	Nepostojanje mogućnosti žrtve da u skladu sa polom odabere tumača (prevodioca), kao i da ostvari kontakt sa tumačem putem telefona ili videokonferencijske veze u hitnim slučajevima. Nepostojanje <i>one stop shop</i> agencije za žrtve po ugledu na Istanbulsku konvenciju.	Izmjenom ZKP ili donošenjem posebnog zakona o žrtvama u krivičnom postupku obezbijediti pravo na izbor tumača (prevodioca) u skladu sa polom. Predvidjeti osnivanje <i>one stop shop</i> agencije za žrtve.
Direktiva 2012/29/EU Članovi 6 i 10	Izostajanje potpunog i blagovremenog informisanja o pravima i toku postupka. Nedovoljno angažovanje na obezbeđivanju prisustva	Redefinisati odredbe ZKP koje se tiču ovih obaveza. Predvidjeti obavezno obavješćavanje o prisustvu radnjama kod kojih je

	oštećenog i njegovog punomoćnika radnjama kojima ovi u toku postupka mogu da prisustvuju. Nepotpuna dostava akata (optužnica, presuda, izjavljena žalba) koji se tiču prava i interesa oštećenog.	prisustvo predviđeno, kao i obaveznu dostavu akata koja se tiču prava i interesa oštećenog.
Direktiva 2012/29/EU Član 14, recital 47	Nepostojanje pojednostavljene i efektivne procedure prioritetne, avansne isplate troškova postupka od strane suda.	U ZKP predvidjeti mogućnost avansne isplate troškova oštećenom.
Direktiva 2012/29/EU Članovi 8-9. Preambula, recitali 38-40	Nepostojanje nacionalne službe za pomoć i podršku žrtvama koja bi pružala prilagođenu, sistematičnu asistenciju od najranije faze postupka.	Razmotriti mogućnost osnivanja ovakve službe koja bi služila kao <i>one stop shop</i> agencije za žrtve
Direktiva 2012/29/EU Član 21	Posebno u medijskom izvještavanju i dalje je prisutno kršenje prava na privatnost naročito kada je riječ o slučajevima rodno zasnovanog nasilja.	Kroz organizovanje posebnih tečajeva i uključivanje udruženja novinara, posvetiti posebnu pažnju ovom pitanju.
Direktiva 2012/29/EU Član 19	Nedostatak adekvatnog planski organizovanog prostora za odvojeni boravak oštećenih i drugih učesnika u	Odgovarajućim propisima predvidjeti obavezu projektovanja ovakvih prostora u sudovima ili

	krivičnom postupku u zgradama suda. Nepostojanje i nedovoljno korišćenje audiovizuelnih sredstava za saslušanje učesnika u postupku.	izdvajanje neke od postojećih prostorija u tu svrhu. Insistiranje na korišćenju audio-vizuelnih sredstava kad god je to potrebno.
Direktiva 2012/29/EU Član 23/3/(a)	Preširoke mogućnosti za suočavanje žrtve i okrivljenog.	Redefinisati odredbu čl. 102 stav 1 ZKP-a i ograničiti mogućnost suočenja kada je riječ o posebno osjetljivim žrtvama.
Direktiva 2012/29/EU Član 20/(b)	Postojanje prakse višestrukog ponovljenog saslušavanja oštećenog.	U ZKP ograničiti broj saslušanja oštećenog na dva puta, uz posebno opravdane izuzetke koji moraju biti posebno obrazloženi.
Direktiva 2012/29/EU Član 6. par. 5 i 6.	Nepostojanje obaveze suda da oštećenog obavještava o pritvaranju okrivljenog ili započinjanju izdržavanja kazne, te njegovom puštanju ili bjekstvu iz pritvorskih ili zavodskih ustanova. Nepostojanje <i>Victims notification system</i>.	U posebnom zakonu o žrtvama u krivičnom postupku ili ZKP-u predvidjeti obavezu ovakvog obavještavanja od strane suda.
Direktiva 2012/29/EU Član 16	Najveći broj imovinskopravnih zahtjeva ne bude riješen u krivičnom postupku čak i u slučajevima kada su postojale neophodne pretpostavke.	U sudskoj praksi razmotriti stav da propust suda da odluči o imovinskopravnom zahtjevu uprkos postojanju neophodnih pretpostavki, viši sudovi obavezno tretiraju

		kao povredu iz čl. 389. st. 4 ZKP.
Direktiva 2004/80/EC	Primjena Zakona o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja odložena je do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, zbog čega ostaje neizvjesno da li će i kada ovaj Zakon biti u primjeni.	Izmijeniti odredbu Zakona o naknadi štete žrtava krivičnih djela nasilja kojom je primjena Zakona odložena do dana pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji.

Izrada ove publikacije finansirana je iz sredstava zajedničkog programa Evropske unije i Savjeta Evrope. Mišljenja i stavovi izraženi u publikaciji su mišljenja autora i ni u kom slučaju ne predstavljaju zvanični stav Evropske unije i Savjeta Evrope.

Zemlje članice Evropske unije odlučile su da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile zonu stabilnosti, demokratije i održivog razvoja, zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija poklanja posebnu pažnju razmjeni postignuća i vrijednosti sa zemljama i narodima izvan svojih granica.

www.europa.eu

Savjet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 47 država, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Savjeta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primjenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int